

Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri Ve Önemi: Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)*

Mehtap Özdeğer**
Çiğdem Gürsoy ***

Öz

Diyalog her ne kadar karşılıklı konuşarak yapılan bir eylem olsa da tarihle kurulduğunda; yazılı belgeler, günümüze ulaşan mimari eserler, kültürel normlar ve zihniyetler üzerinden de gerçekleşebilir. Özellikle geçmiş medeniyetlerin yaşantılarına nüfuz edip hakikatin soluğu belgeler arasında aranacaksa karşı tarafın dilini çözmekten başka bir yol da kalmamaktadır. Özellikle de vakıf gibi Osmanlı toplumunda sosyoekonomik açıdan oldukça önemli bir müessesenin incelenmesinde geçmişle kurulacak diyalogun önemi bir kat daha artmaktadır. Çalışmanın ana teması birer tarihi belge olan para vakfı vakfiyelerini iktisadi anlam dışında da değerlendirmek ve tarihle diyalog kurabilecek zeminler yaratabilmektir. Çalışmada, vakfiyeler geçmiş ile günümüz arasında köprü oluşturarak bilgilerin aktarılmasını sağlayan bir iletişim aracı olarak değerlendirilmiştir. Neticede anlatı mecraları olarak görüldüğünde para vakfı vakfiyelerinden; iktisadi meselelerin yanı sıra geçmişte yaşananlar, yazılı ve sözlü kültür, kentleşme ve hukuki süreçler gibi pek çok alanın takibi yapılabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Para Vakfı, Mahmut Paşa Şer'iyeye Sicilleri, Tarihle Diyalog, Anlatı İktisadi.

The Place and Importance of Ottoman Waqfs in Dialogue with History: Cash Waqfs of Mahmut Paşa Court (1834-1914)

Abstract

Although establishing a dialogue is an action done by talking to each other, when it is established with history also may done with written documents, surviving architectural works, cultural norms, and mentalities. Especially if the breath of truth is to be sought among documents by saturating the lives of past civilizations, there is no other way than deciphering the language of the other party. The dialogue with the past gains importance, especially when examining such an important socio-economic institution in Ottoman society as the waqf. The main theme of the study is to be able to establish a dialogue with history by evaluating the cash waqf, which are historical documents, in a non-economic sense and to create grounds for dialogue with history. In this way, it will be easier to trace the ground that formed the Ottoman Waqf Civilization. In the study, endowments were evaluated as a communication tool that provides the transfer of information by creating a bridge between the past and the present. Thus, it is possible to establish a dialogue with history thanks to thousands of large and small waqfs. As a result, when seen as narrative channels, cash waqf endowments, in addition to economic issues, many areas such as past experiences, written and oral culture, urbanization and legal processes can be followed.

Keywords: Ottoman, Cash Waqf, Mahmut Paşa Court Records, Dialogue with History, Narrative Economics

* DOI: 10.16971/vakiflar.1422002

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ocak 2024 / January 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Mart 2024 / March 2024

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü; İstanbul-Türkiye; mozdeger@istanbul.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8181-8175>.

*** Doç. Dr., İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü; İstanbul-Türkiye; cgursoy@istinye.edu.tr; gursoycigdem@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9292-1963>.

Giriş

Vakfiyelerde farklı disiplinlere ait bilgiler zaman içinde ve detaylı incelendiğinde hepsinin aynı amaca "Osmanlı Vakıf Medeniyeti'ni" yaşatmaya hizmet ettiğini görebiliriz. Bilginin birliği kavramı ile izah edilen bu durum aslında son yıllarda iktisadi olayları daha iyi analiz etmek için sayısal verilerin yanı sıra sosyokültürel verilerin de incelemelere dahil edilmesi gerektiği düşüncesi ile örtüşmektedir (Shiller, 2021).¹ Dahası, iktisadi olaylar toplum davranışlarından ayrı düşünülmeveceği için zihniyeti oluşturan etkenlerin de göz önüne alındığı, açıklayıcı ve kanıtlayıcı anlatımlara ihtiyaç vardır. *Anlatı iktisadı* olarak da kavramlaştırılan bu tarz çalışmalar yıllara yayılmış araştırmaları anlamlandırmada yol gösterici olabilir. Çalışmada ele alınan vakfiyeler her ne kadar belirli bir formüle uygun yazılsa da uzun dönemli araştırmalar yapıldığında satır aralarında iktisadi meselelerin yanı sıra geçmişte yaşananlar, yazılı ve sözlü kültür, kentleşme ve hukuki süreçler gibi pek çok alanın takibi yapılabilmektedir. Kişilerin kararları yaşadıkları toplum zihniyetinden çok uzak olamayacağı düşünüldüğünde vakfiyelerde hem kişisel hem de toplumsal hayatın yansımalarını aramak ve bunları anlatı şeklinde açıklayabilmek mümkün görünmektedir. Bu kapsamda vâkıfların tercihleri doğrultusunda yazılmış vakfiyelerde müteveli seçimi, kredilerin kimlere verileceği, fazla kalan meblağların nerelere harcanacağı, vâkıfın vefatından sonra yapılacaklar gibi pek çok mesele gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Yapılan çalışmalarda anlatıya önem veren disiplinlere bakıldığında tarih ve antropolojinin ilk, iktisat ve finansın son sıraları aldığı görülmektedir (Shiller, 2021: 38). Oysa iktisat tarihçilerinin anlatı iktisadından yararlanabileceği özellikle vurgulanmalıdır. Tarihte yaşamış kişilerin eylemlerini anlamak istiyorsak onları harekete geçiren etkenleri araştırmamız gerekir. Diğer bir deyişle tarihten günümüze köprü oluşturacak diyalog zeminleri yaratılmalıdır. Çalışmada Osmanlı toplumunun tüm kesimlerine hitap eden vakıf kurumu içindeki para vakıflarının ve yazılı belgeleri vakfiyelerin tarihle diyalog zemini oluşturan yapıtaşları olabileceğini örneklendirmek hedeflenmiştir.

Geçmişteki olayların günümüzde olabildiğince anlaşılabilir hale gelmesi gibi gelecekte de neler beklenebileceğini kestirebilmek için disiplinler arası yaklaşımlar geliştirilmelidir. Farklı disiplinlerde çalışma yapmak alanında uzman olmayanları oldukça zorlar. Bu da çoğu kez ana uzmanlık alanından uzaklaşmama lüksünü beraberinde getirir. Fakat çalışmalar arasında kalan boşluklar değerlendirilmediğinde iktisadi çalışmalar gibi tek alana sıkıştırılmaması gereken konular tam olarak algılanamaz. İktisadi olayların uzun vadede nasıl şekillendiğini görebilmek ve anlamlandırabilmek bütüncül bakış açısı ile mümkündür. Nitekim Yıldırım doktora tezinde; Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin 26/20 Numaralı muhasebe defterini 1693-1697 yılları arasında incelemiştir. Sadece iktisadi faaliyetler değil sağlık, eğitim gibi içtimai hizmetler, meslekler, sosyal statüler, gelenek görenekler ve siyasete dair bilgiler aktarmıştır. Para vakıflarının nakit işletme usulleri ve finansal problemler karşısında aldıkları tedbirlere değinilmiştir (Yıldırım, 2022). Aynı yazarın İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri 26/30 Numaralı muhasebe defterinde 1710-1715 yılları arasında faaliyette bulunan 120 para vakfının incelemesine dayanan çalışmasında vakıfların kredi verirken cinsiyet, meslek, unvan, sosyal statü ve dini mensubiyetleri üzerinden borçlulara yönelik tutum ve eğilimler araştırılmıştır (Yıldırım, 2023). Vakıflardan borç alan toplam 2443 kişiden 883 kişi askeri sınıf, 694 kişi reayadır. Ayrıca unvanı belirlenmeyen 866 kişi bulunmaktadır. Mütevellilerin borç listesinde 85 kişi ile ilk sırada yer aldığı görülmekte olup bu durum dikkate şayandır. Askeri sınıfın yüksek oranda borçlanmasının sebebi yazar tarafından Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik kriz ile yüksek enflasyona ve hayat pahalılığına bağlanmaktadır (Yıldırım, 2023:147-148). Belgeler ekonomik kriz dönemlerinde para vakıflarının askeri sınıf ve reaya ayırımı yapılmaksızın kredi sağlamada oynadıkları rolün önemini bariz bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

¹ Bilginin birliği kavramı, ilk olarak 1840'larda W. Whewell tarafından kullanılmış 1994'de E.O. Wilson tarafından yeniden gündeme taşınmıştır.

Çalışma konusunu teşkil eden para vakıfları, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca iktisadi ilişkilerinin incelenebileceği alanlardan biridir. Vakfiye bilgilerinden para vakıflarının kuruluş tarihleri, vakfedilen meblağlar, para birimleri, nema oranları, işletme usulleri gibi konuların sadece birine ya da bazılarına odaklanıldığında büyük resmi kaçırmak olasıdır. Bahsi geçen konulara dönemin askeri, hukuki, siyasi, sosyal ve kültürel olay kümeleri eşlik ettiğinde anlaşılır olmaktadır. Bu kapsamda incelenmesi gereken bir diğer sosyoekonomik olgu demografik hareketlerdir. Birbiri ile çok da ilişkisi yokmuş gibi görünen olay kümelerinin zaman içinde belli noktalarda birleşmelerinden ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde dönemin iktisadi olaylarının tek başına gerçekleşmediği görülür. Çağlar & Doğtekin yaptıkları çalışmada 1867-1912 arasında Manisa'nın ilçeleri ve köylerinde kurulmuş 64 para vakfını incelemiştirler. Çalışmada yöre ile ilgili tekke, dergâh, cami, çeşme, medrese, sıbyan mektebi gibi mimari eserler ve buldukları mahalle ve köy temaları yer almaktadır. Ayrıca Çerkez muhacirler, Karayağcı ve Sancaklı aşiretine dair bilgilerden demografik durum ve göç ile ilgili olanlar dikkat çekicidir (Çağlar vd. 2022:1-38). Araştırmadan görüleceği üzere vakıfların Anadolu topraklarındaki en ücra ilçe ve köylerdeki aktivitesi, yörelere alınan göçler, aşiretler ve demografik yapı vakfiyelerden izlenebilmektedir.

Vakıfların yaygınlığı Osmanlı'nın iktisadi kurgusu içinde değerlendirildiğinde anlatıların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Toplumun neredeyse her kesimi geçmişe ait deneyimler ve anlatılardan hareketle vakıf kurma fikrinin yaygınlaşmasına hizmet etmiş olmalıdır. Vakıfların yüzyıllarca şehir-ilçe ve köylerde farklı sosyoekonomik statüdeki vâkıflarca çok çeşitli amaçlara hizmet edecek şekilde kurulması, vakıf kurumunu yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bu kapsamda Çengelköy çeşmeleri için kurulmuş para vakfının 1768-1811 arasında 45 yıllık muhasebesinin incelendiği çalışmada, vakfın zaman içinde gayrimenkul ve "Pazar kayıkcılığı" işine el atarak kazanç elde ettiği örneklenmiştir (Kaya vd., 2023). Gelirler ile çeşmelerin gereken bakım ve tamiri gerçekleştirilirken vakıf ve çeşme görevli ücretleri de ödenmiştir. Kayık alındıktan sonra kayıkhaneye ve kayık giderlerinin de söz konusu olduğu görülmüştür. Kayık, İstanbul ile Çengelköy arasında mal taşımanın yanı sıra insan da taşıyarak köyün ulaşımını sağlamıştır. İlk kurulduğunda 1768'de mal varlığı 1.367 kuruş olan vakıf, 1811'e gelindiğinde 8.061 kuruş nakit, 1 bekâr odası, 1 bağ, 1 kayıkhaneye, 4 menzil ve 1 pazar kayığına sahiptir. Benzer şekilde farklı vakıf işleyişlerine bakılarak kurulan bir vakfın ne kadar kapsayıcı olabileceği görülmektedir. Kişiler bir şeyler yapmak için karar aşamasında ise çoğu zaman diğerlerinin ne yaptıklarına bakarlar. Bu gibi benzeri örnekler ışığında vakıf kurumunun içinde yer alabilmek, kendinden öncekilerin kurduğu vakıfları inceleyerek ve aynı zamanda onlardan faydalanarak mümkündür. Vakıf kurulduğunda bunun işleyişi ve topluma katkısını uzun uzadıya düşünmeye gerek yoktur. Gerçekleşmiş ve hali hazırda bu sürece girmiş binlerce vakfın imkanlarından yararlananlar için her zaman yeni fikirler üretmek mümkündür.

Tam da burada vakfiyelerin toplumsal belleğe katkısından söz etmek gerekir. Yüzyıllar boyunca devam eden vakıf geleneğinin yazılı belgeleri olan vakfiyeler bir bakıma geçmişle günümüz arasında iletişim köprüsü kurmaktadır. Vakfiyeler aynı zamanda dönemler arasında oryantasyonu sağlayarak belirsizlikleri azaltmada yardımcı olmuştur. Dahası, vakıf sisteminin büyüklüğü, vakıf kurmanın altında yatan motivasyon ya da itici güçlerin bir kişinin sahip olduğu tüm parayı veya bir kısmını başkalarının faydasına harcaması gibi bir davranış sadece iktisadi olgulardan hareketle anlamlandırılmaz. Vakfiyelerden hareketle tarihe kurulacak diyaloglar sayesinde farklı yüzyılların yaşam biçimleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Başol, 17. yüzyıla ait çalışmasında, vakıflar sayesinde dinî inanç ve ritüeller, mahalle ve yemek kültürü, dönemin ve toplumun gelenekleri, yardımlaşma, toplumsal kesimler arasındaki ilişkilerin nasıl sıcak tutulduğunu örneklemiştir (Başol, 2023). Araştırma sonucunda elde edilen 70 belgeden Bursa'da halka yemek dağıtan vakıfların cinsiyete göre eşit dağıldığı tespit edilmiştir. Vakfedilen mallarda sadece para vakfeden 40 kişinin yanı sıra altın, ziynet eşyası, dükkân, ev, bağ ve bahçe de bulunmaktadır. Vakfın amacı yerine getirilirken yemek dağıtılan yerlerin oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir. %27'si mahalle

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

olmak üzere, mesire yeri, kasaba, köy, tekke, okul, fırın ve cami gibi yerler söz konusudur. Ne sıklıkla dağıtılacağı ise vakfiyelerde açıkça kaydedilmiştir. Ayrıca, vefatın ardından, iftar yemeklerinde ve aşure ayında dağıtılması istenen yiyecek ritüelleri de söz konusudur. Fark edildiği üzere makalenin verileri bir yandan tarihle diyalog kurmada yardımcı olurken diğer yandan anlatı iktisadına uygun sosyokültürel yaşantıdan bahsetmektedir. Bu aşamada çalışmanın bir diğer amacı, anlatı iktisadının içeriğini tarihle diyalog kurarak zenginleştirmenin mümkün olabileceğini göstermektir.

Para vakıflarının vurgulanması gereken bir diğer özelliği hizmetlerini sürdürülebilir kılmak için geliştirdikleri uygulamalardır. Korkut'un çalışmasında para vakıfları, BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 başlığından hareketle incelenmiştir (Korkut, 2024). Vakıfların; hastanelerin, eğitim kurumlarının, çeşitli alt yapıların inşası ile bakım-onarımlarına yıllar içinde verdikleri desteklerden örneklerle sürdürülebilir kalkınmaya sağladıkları katkılar anlatılmıştır. Ayrıca, servetin adil dağılımı ve toplumun refahını gözetilen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin de para vakıflarının amaçları ile örtüştüğüne özellikle dikkat çekilmiştir. Vakıfların vakıflarını kurarken eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik hassasiyetlerle hareket etmiş olabilecekleri anlatı iktisadına konu olabilecek bir başka potansiyeli barındırmaktadır.

Para vakfı amaçlarının imparatorluğun farklı coğrafyalarına göre değişkenlik göstermediğini yörelerin ihtiyaçları doğrultusunda zaman içinde farklı vakıflar kurulabileceği 1506-1912 arasında 167 para vakfı incelenerek yapılan çalışmada ele alınmıştır (Altay, 2024). Osmanlı'nın Rumeli topraklarında yer alan Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Sırbistan'ın günümüz sınırları içindeki vakıfları hakkındaki kapsamlı araştırmada kurulan vakıf sayısının 16-17 ve 18. yüzyıllarda sürekli artış eğiliminde olduğu 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu artışın keskinleştiği tespit edilmiştir. Yine anlatı iktisadını zenginleştirecek bir diğer konu, vakıfların imparatorluğun egemen olduğu topraklara yayılmış olmasından kaynaklı örneklemelerin çokluğu'dur.²

Görüldüğü üzere, arşiv kayıtlarına dayalı tarihi bir gerçeklik olarak günümüze kadar gelen vakıfları anlayabilmek ve anlatabilmek, belgelere farklı disiplinlerden dayanak bulmak bir başka deyişle bilginin birliğine yolculuk etmek ile mümkündür. Hizmet süresinin uzunluğu ve etki alanının genişliği vakıfların incelenmesi yönündeki ana motivasyonlardan bir diğeridir. Tespit edildiği üzere vakıf çalışmaları son yıllarda bütüncül bakış açısı ile farklı konular üzerinden araştırılmaktadır. Yapılacak çalışmalarda vakıfların kapsama alanı içine giren konuları tarihle diyalog içinde anlatı iktisadi üzerinden ele alırken kişisel ve toplumsal manada hipotezler oluşturulması gereği ortadadır.

Hipotez 1: Vakıflar para vakfı kurarken öncelikle yaşadıkları mahallelerin ve yakın yörelerin ihtiyaçlarına yönelmişlerdir.

Hipotez 2: Vakıflar kendilerinden önceki örneklerden yola çıkarak ve aynı zamanda onlardan faydalanarak vakıf kurmuşlardır.

Hipotez 3: Para vakıflarının kamu yararına hizmetleri yıllar içinde artış göstermiştir.

Hipotez 4: Vakıf kurmak toplumun büyük çoğunluğu için sosyokültürel gereklilik halini almıştır.

Hipotez 5: Para vakıfları dönemin sosyoekonomik ihtiyaçlarına uygun olarak artış göstermiştir.

Hipotez 6: Vakıf kurumu kapsayıcı iktisadi kurumlara örnek oluşturarak cinsiyet-din ve refah seviyesi ayırımı yapmadan toplumdaki her kesimin para vakfı kurabileceği ortamı sağlamıştır.

Bu hipotezlerden yola çıkan makalenin alana katkısı "Osmanlı Vakıf Medeniyeti'nin" oluşma sürecini, para vakfı vakfiyelerinin satır aralarındaki bilgileri kullanarak anlatı iktisadi çerçevesinde sunulabileceği-

² Konu hakkındaki temel eserlerin yanı sıra son on yıldır konu hakkındaki oldukça değerli yayınlar makale amaçlarına uygunluğu çerçevesinde diğer dört makalede takip edildiği için tekrara düşmemek adına bu makalede son yıllarda gerçekleştirilmiş çalışmalara öncelik verilmiştir. Makale yayına hazırlandığı esnada çıkan ilişkili makalelere erişilememe olasılığı her zaman bulunmaktadır.

ne dikkat çekmektir. Bu kapsamda bir yandan para vakıflarının yazılı belgeleri vakfiyelerin tarihle diyalog zemini oluşturan yapıtaşları olabileceği örneklendirilirken diğer yandan bu yapı taşlarının döşenmesiyle birlikte anlatı iktisadi çerçevesi belirlemenin mümkün olduğunu göstermektedir. Anlatımlar her ne kadar eldeki veriler ve yazarların bilgi birikimleriyle kısıtlı olsa da tarihle kurulacak diyaloglara ve yeni anlatılara yol açmayı hedeflemektedir.

Bu açıklamalar ve hipotezler ışığında makalede, İstanbul Kadı Sicilleri Mahmut Paşa Mahkemesi'nde 1834-1914 arasında kayıtlı 48 para vakfı incelenmiştir. Çalışmada daha önce dört farklı mahkeme incelemesinde kullanılan yöntem aynı şekilde devam ettirildiği için bölümler bazında farklı tablolara yer verilmemiştir. Bahsi geçen dört çalışmanın mahkeme seçimlerine yön veren ana etken (1634-1911) yıllarında kurulan para vakıflarının incelendiği Davutpaşa Mahkemesi'nde 17 ve 18. yüzyıllardaki tarihsel boşluklar olmuştur. Bu kapsamda ikinci çalışma alanı, yoğun olarak 17 ve 18. yüzyıl para vakıflarının bulunduğu (1491-1828) Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi olarak belirlenmiştir. Sonrasında ilk iki mahkemede kurulan vakıfların büyük oranda sur içinde olmasından dolayı sur dışındaki mekanlarda para vakıflarının nasıl hareket ettiğinden yola çıkılarak ve yine ilk iki mahkemede tarihsel boşluğu doldurabilmek adına 17. yüzyılda kurulan para vakıflarının bulunduğu (1591-1883) Yeniköy Mahkemesi seçilmiştir. (1555-1838) Balat Mahkemesi'nin seçimi ise para vakıflarının kurulmaya başladığı ilk dönemlerdeki hareketlerini izleyebilmek amacıyla 16. yüzyıl verisini çoğaltmak ve Arapça vakfiye örneklerini incelemek adına yapılmıştır. Sonrasında bahsi geçen dört mahkemede 20. yüzyıl verilerinin eksikliği dikkat çektiği için girilen yeni arayışta Eyüp, Galata gibi mahkemeler 20. yüzyıl verisi azlığından seçilmezken Üsküdar Mahkemesi gibi makale sınırını aşacak oldukça fazla veri bulunan mahkemeler de elenmiştir. Bu kapsamda Mahmutpaşa Mahkemesi'nin seçilmesindeki ana etken, mahkemede kayıtlı vakfiyelerin yarısının 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında olmasıdır. Bu sayede 1491- 1914 arasında beş mahkeme çıktısı ile oluşturulan verilerin 20. yüzyıl tarafına katkı yapılmıştır.

Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları İncelemesi

Makale, İstanbul Kadı Sicilleri Mahkemeleri üzerinden yapılan araştırmanın beşinci serisini teşkil etmektedir. Öncesinde, Davutpaşa Mahkemesi, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi, Yeniköy Mahkemesi ve Balat Mahkemesi olmak üzere dört mahkemede yer alan para vakfı kayıtları ortak şablon üzerinden değerlendirilmiştir. Aynı yöntem Mahmut Paşa Mahkemesi'nde devam ettirilmiştir.³ Veriler mahkeme bazında "Para vakıflarına vakfedilen meblağlar, vakıf çeşitleri, nema oranları ve işletim usulleri" ile "Mahmut Paşa Mahkemesi para vakıflarının öne çıkan diğer özellikleri" başlıklarında detaylandırılmış ardından "Davutpaşa, Evkaf Muhasebeciliği, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemelerinden elde edilen toplu verilerin değerlendirilmesi" başlığında diğer mahkeme verileriyle karşılaştırılarak ortak grafikler oluşturulmuştur. Sicillerde kayıtlı 27 mahkeme arasından incelenecek mahkeme seçilirken vakıf sayısı, vakıfların kümelendikleri bölgeler, kuruluş yılları gibi farklı kriterler gözetilmiştir. Mahmut Paşa Mahkemesi'nin tespitinde de bahsi geçen diğer dört mahkemeye göre 20. yüzyıla ait para vakfı sayısının daha fazla olması önemli bir etkindir. Mahmut Paşa Mahkemesi'nde 248 sicilde 66 vakfiye mevcuttur (Bilgin vd., 2016).⁴ Bunlardan 48'i para vakıflarına aittir ve 36 sicile yayılmıştır. 1834-1914 arasında kaydedilen vakfiyelerden 15'i 1900-1914, 20'si 1850-1899 geri kalan 13 vakıf ise 1834-1849 yıllarına aittir.

Öte yandan Mahmut Paşa Mahkemesi'nde mevcut bulunan para vakıflarının 19 ve 20. yüzyıllara ait olmasının sebebi İstanbul'da çıkan büyük yangındır. 1826 yılı Ağustos ayında çıkan ve tarihimize "Ho-

3 Vakfiyelere verilen referans numarası; tarih, mahkeme, defter ve sayfa numarası olarak detaylandırılmıştır. 1895: 25. 166.76. numaralı vakfiyede "1895" vakfiyenin onay yılını, "25" Mahmut Paşa Mahkemesi'nin İMŞSA. sırasını, "166" incelenen defterin Mahmut Paşa Mahkemesi'ndeki sicil numarasını, "76." ise vakfiyenin bulunduğu defterdeki sıra numarasını göstermektedir.

4 Mahmut Paşa Mahkemesi, Fatih dönemi vezirlerinden Mahmut Paşa tarafından 1462'de yaptırılan külliyein içinde cami avlusunda inşa edilmiştir. İstanbul'un önemli mahkemelerinden birine ev sahipliği yapan olan bina, 1826 yılı Hoca Paşa yangınında çoğu belgesi ile yanmıştır.

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

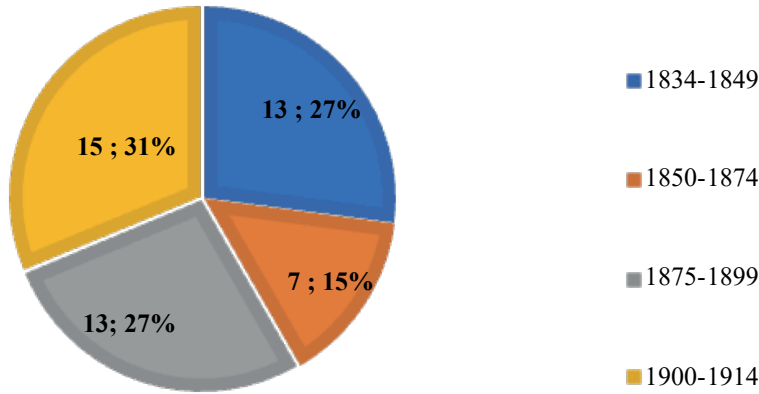
capaşa Büyük Yangını” olarak geçen yangın Dersaadette büyük bir tahribata neden olmuştur. Yangın yeniçeri ocağının lağvedilmesiyle birlikte Tulumbacı ocağının dağıtılması nedeniyle saatlerce sürmüştür (Çelik, 2012: 370). Bu büyük yangın Mahmut Paşa Mahkemesi’ndeki sicillerin külliyen yanmasına sebep olmuştur. 22 Ekim 1826 yılında çıkarılan bir emirle halktan ellerindeki vakfiye, senet gibi evraki mahkemeye götürmeleri istenmiştir. Böylece geçmiş dönemlere ait siciller yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır (İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154: 262). Ancak bu teşebbüsün başarıya ulaşmadığı günümüze intikal eden sicillerin azlığından ve büyük çoğunluğunun yangından sonrasına ait olmasından anlaşılmaktadır.

Para Vakıflarına Vakfedilen Meblağlar, Vakıf Çeşitleri, Nema Oranları ve İşletim Usulleri

Mahkemede 1834-1914 tarihleri arasında 80 yıl boyunca kaydedilen vakıflardan 48 vakfın 37’si erkek, 11’i kadınlar tarafından kurulmuştur. Kadınların kurduğu vakıflardan yedisi 19. yüzyılın son çeyreğine aittir. Yapılan ilk dört çalışmada 1800’lerde kadın vâkıfelerin arttığı tespiti Mahmut Paşa Mahkemesi’nde de onaylanmıştır. Dahası, vakıfların birden fazla kişinin katkıları ile ve hatta kadın erkek birlikte kurulabileceği de bir kez daha örneklenmiştir (Dört kişi 25.14.54b/55a; iki kişi 25.149.107b.108a; iki kişi 25.149.124.125). Birlikte kurulan vakıflarda kişilerin farklı meblağlar verdiği açıkça belirtilmiştir. Hipotez 2 ve hipotez 4’de belirtilen vâkıfların sosyokültürel hayatın gereksinimleri içinde hareket ederek çevresindekilere örnek oldukları anlaşılmaktadır.

Mahkemede onaylanan para vakıfları 80 yıllık süreye yayıldığı için veriler 50’şer yıllık dilimlere ayrılmamıştır. Bu yüzden diğer dört çalışmada Grafik 1 ve Grafik 2, 50 yıllık dilimler halinde incelenmesine rağmen bu çalışmada 25’er yıllık olmak üzere dört aralık belirlenmiştir.⁵

Grafik 1: Kurulan Vakıf sayısı (1834-1914)

Kaynak: İMŞSA. Mahmut Paşa Mahkemesi.

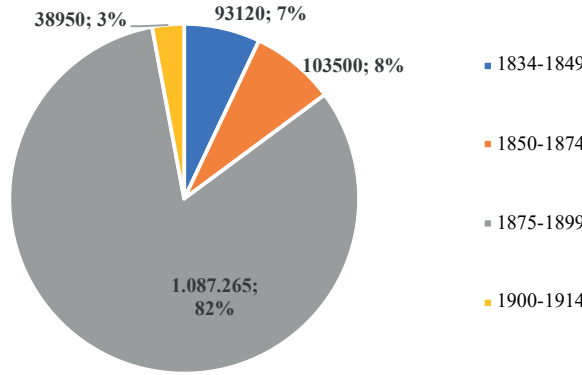
Grafik 1, 1834-1914 arasında kurulan vakıf sayılarını göstermektedir. 19. yüzyılın ikinci ve dördüncü çeyreğinde eşit sayıda, üçüncü çeyreğinde ise diğerlerine göre neredeyse %50 daha az vakıf kurulmuştur. 20. yüzyılın zaman dilimi diğerlerine göre kısa olsa da en fazla vakıf bu yüzyılda kurulmuştur. Dahası bahsi geçen vakıfların son para vakfı örneklerinden olduğuna dikkat çekilmelidir.

Grafik 2, vakfedilen meblağları göstermektedir. Burada %82’lik oranla 1875-1899 arasında kurulmuş vakıflar ön plandadır. Verilerin Grafik 1 ile oldukça uyumsuz olmasının altında yatan etken sarraf Sarkis Gümüşyan’ın 1895’te tek seferde 10.000 tam mecdiye altını vakfetmesinden kaynaklıdır (1895: 25.

⁵ Çalışmanın karşılaştırmalı bölümünde ise yine aynı formatta 20 yıllık dilimlerde incelenmiştir.

166.76.). En düşük meblağ ise 1835'te vakfedilen 300 kuruştur. İki uç örnekten görüldüğü üzere vakıf kurma geleneği din ve sosyal sınıf ayırt etmeksizin toplumun her kesimine yayılarak benimsendiği tespiti hipotez 4 ve 6'yı test etmeye yönelik bu tespit vakıf kurumunu anlama ve anlatma açısından oldukça kıymetlidir. Onaylanan 48 para vakfının 11'i askeri erkânın kurduğu vakıflardır.⁶ Tüm vakıf kaydının yaklaşık %20'sini oluşturan bu oranın vakfedilen meblağlara daha fazla yansımaları beklenirken Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın Gavvas başısı Ahmet Ağa bin Mustafa'nın 50.000 kuruşu dışında ortalama 1.000-3.000 kuruş bandında olduğu görülmektedir. Hipotez 6 ve 4'ün bir kez daha test edilmesini sağlayan bu tespit para vakfı kurulması aşamasında toplumun tüm kesimlerinin katılabileceği ortamın yaratıldığını örneklemektedir. Vakfiyelerin toplumsal belleğe katkısı tam da burada ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Vakıf Medeniyetini anlama gayretinde diğer disiplinlerdeki anlatılar ile iktisat tarihi anlatılarının birleştirilmesi tarihle kurulacak diyalogların güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Grafik 2: Vakfedilen Meblağlar (1834-1914)

Kaynak: İMŞSA. Mahmut Paşa Mahkemesi.

20. yüzyıla gelindiğinde vakfedilen meblağların toplamı 38.950 kuruş ve %3'lük bir pay ile en düşük orana sahiptir. 1900'lerde kurulan 15 vakıf sayı olarak mahkeme bazında önde olmasına rağmen vakfedilen meblağlarda oldukça düşük kalmıştır. Üstelik son vâkıf Hacı Emin Paşa'nın 20.000 kuruşu çıkarıldığında kalan 14 vakıfta vakfedilen meblağ 18.950 kuruştur. Vakfedilen meblağların azlığı dönem içerisinde Osmanlı'nın girdiği savaşlar ve halkın finansal sorunlarından kaynaklı olmalıdır.

Vakfiyelerde geçen para birimleri oldukça değişkendir. 1884 yılına kadar vakfedilen meblağlar sıklıkla kuruş iken 20. yüzyılda kurulan vakıflarda ağırlıklı olarak 'sim mecdî altın' ve "mecidiye altını" vakfedilmiştir. 1914 tarihli son vakfiyede ise para birimi Osmanlı altını olarak kayıtlıdır. Farklı para birimlerinin yer aldığı bazı vakfiyelerde birimin hemen yanına o günkü değeri de kaydedilmiştir. 1907: 25.204.148 numaralı vakfiyede "yüzlük mecdî altını yüz hesabıyla bin kuruş" şeklindeki kayıttan yüzlük mecdî altının 1907'de 100 kuruş olduğu örneklenmiştir. Aynı şekilde 1903: 25.192.99 numaralı vakfiyede 20 sim mecdînin 1300 kuruş olduğu kayıtlıdır. Dahası, vakfedilen meblağların devrinin rayicini gösterdiği "nakd-i rayiçü'l-vakt 2500 guruş" şeklindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (1840: 25.29.69a-69b.). Belirti-

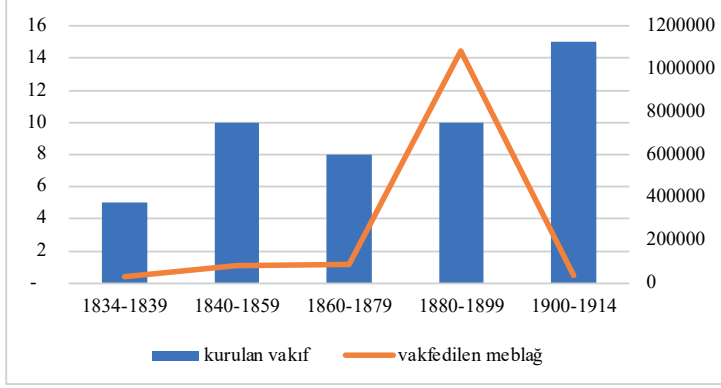
6 1842: 25.43.1b.2a Galata Kadısı Seyyid Mehmed Esad Efendi, 1847: 25.68.56 Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın Gavvas başısı Ahmed Ağa bin Mustafa, 1877: 25.142.140 Kadiriye dergahı postnişini Seyyid el-Hac Mehmed Niyazi Efendi ibn-i es-Seyyid Ali bin Hüseyin, 1879: 25.145.143 evkaf-ı hümayun varidat kalemi mümeyyizi Osman Safer Efendi ibn-i Ali bin Mahmud, 1884: 25.149.107 Kapı kethüdalığından emekli esseyyid Abdullah Kamil Bey Efendi ibn esseyyid Mehmed Arif bin esseyyid Ahmed, 1884: 25.149.132 Esad Efendi Kütüphanesi hafız-ı kütübü Hacı Mustafa b. Hacı Selim, 1902: 25.188.102. eski bedestenin hocası Arapkirli Hüseyin Efendi ibn Ahmed bin Abdullah 1902: 25.188.107 Nureddin Ferruh b. Mehmed Ferruh divan-ı hümayun amedi kalemi katibi babası Mehmed Ferruh efendi ise Divan-ı hümayun teşrifatçısıdır. 1903: 25.192.99. Mehmed Nesim Efendi Musika-yı Hümayun çavuşluğundan emeklidir, 1905: 25.196.186 Vakıf kurucusu Süleyman Efendi Ayasofya Cami'sinde dersiamdır. 1905: 25.197.73-74 Vakıf kurucusu Mehmed Halid Bey Maliye Hazine-i Celilesi Mektubi Kalemi katiplerindendir.

Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi: Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)

len rayiç bedellerden vâkıfların geleceğe yönelik belge bırakmak istedikleri sonucuna varmak mümkündür. Birincil kaynaklar üzerinden tarihle kurulan diyaloglar sayesinde geçmiş dönem bilgilerine erişim sağlanabildiği görülmektedir.

Grafik 3 ve Grafik 4, karşılaştırma bölümünde diğer mahkeme verileriyle birlikte değerlendirileceği için 20 yıllık dilimlere ayrılmıştır. İlk sütundaki veriler 1820-1839 tarih aralığına eklenmesi gerekirken vakıf kayıtlarının 1834'te başlamasından dolayı yanıltıcı olmaması adına 1834-1839 olarak tarihlenmiştir. Grafik 3, 20 yıllık periyotlarda vakfedilen meblağ ve kurulan vakıfların üst üste çakıştırılması ile elde edilmiştir. Sol taraf kurulan vakıf sayısını, sağ taraf ise vakfedilen meblağları (kuruş) göstermektedir.

Grafik 3: Kurulan Vakıf Sayısı ve Vakfedilen Meblağlar (1834-1914)

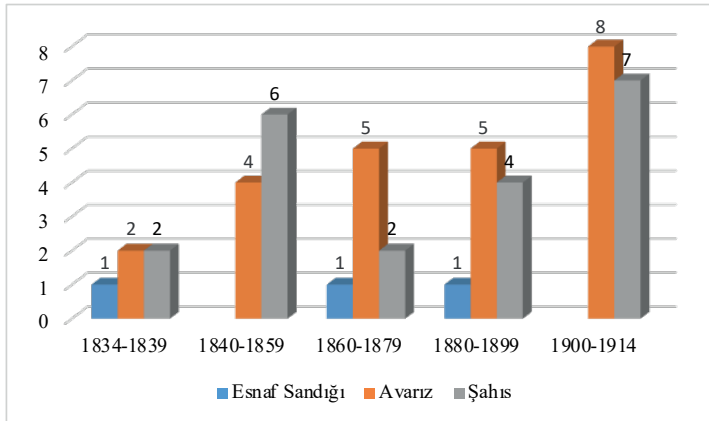

Kaynak: İMŞSA. Mahmut Paşa Mahkemesi.

Grafikte fark edildiği üzere 20. yüzyılda kurulmuş vakıfların sayısı diğer zaman dilimlerine göre fazladır. Dönemin ilk yarısı 1900-1907 arasında 12 vakıf kurulmuşken 1912-1913-1914 yıllarından birer vakıf tes-cil edilmiştir. Kurulan vakıf sayısı ile vakfedilen meblağlar 1880-1899 yılları arasında diğer dönemlere göre nispeten daha uyumludur. Bu dönem dışında vakıf başına düşen meblağlar oldukça düşüktür. Özellikle 20. yüzyılda kurulan vakıf sayısına göre vakfedilen meblağların azlığı vurgulanmalıdır.

Grafik 4, kurulan vakıf çeşitlerinin yıllara göre dağılımını göstermektedir. 24 avarız, 3 esnaf ve 21 şahıs vakfı bulunmaktadır. Avarız vakıflarının özellikle 20. yüzyıldaki belirgin yüksekliği ile esnaf sandıklarının varlığı grafiğin dikkat çeken özelliklerindedir. Esnaf sandıkları;1865: 25.122.93b kantarcı esnaf sandığı, 1890: 25.156.96-98, sahaf esnaf sandığı ve 1834: 25.14. 54b/55a divan-ı hümayun çavuşları sandığıdır.

Grafik 4: Kurulan Vakıf Çeşitleri (1834-1914)

Kaynak: İMŞSA. Mahmut Paşa Mahkemesi.

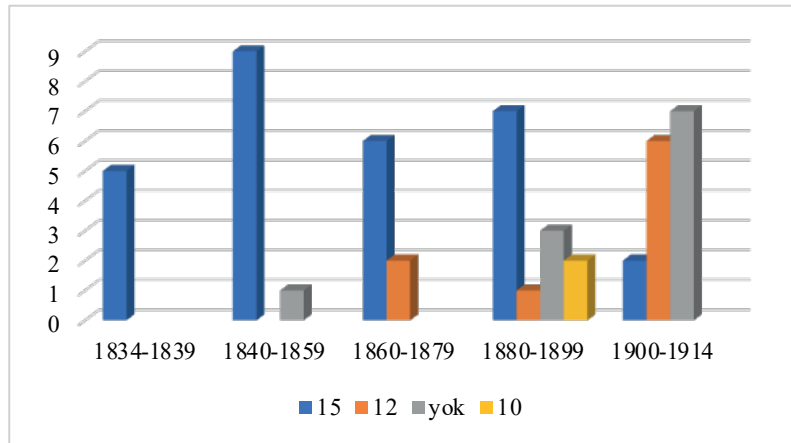
Davutpaşa Mahkemesi çalışmasında 1873-1881 döneminde sahaf esnaf sandığının 9 yıllık muhasebe hesapları incelenmişti (BOA, Ev. Defter nr. 22632.; Gürsoy, 2015). Bulunan yeni sahaf esnaf vakfı kaydı, eskisinin yaklaşık 10 sene sonrası 1890'a aittir. Bu kayda göre; vâkif Hacı Mustafa Nuri Efendi vakfettiği meblağ ile esnaf Ahmet Efendi'nin Kapalı Çarşı sahaflar esnafının bulunduğu yerde yaptırdığı taş su tesisinin saka, su yolcu ve tamir masraflarını karşılayarak gerektiğinde yeni bir musluk ve taş yaptıracaktır. Esnaf sandıklarının klasik uygulama örneklerinden olan bu vakıfta esnafa ait çeşmeye esnaf dışından farklı bir kişi tarafından katkı sağlanmıştır. Sandıklara esnafın yanı sıra civar mahallelerden hatta farklı şehirlerden kişilerin destek oldukları örnekler bulunmaktadır. Hipotez 1, 2 ve 3'ü destekler nitelikteki bulgular sayesinde bir yandan kişilerin çevrelerinden esinlenerek dayanışma sergiledikleri örneklenirken diğer yandan kamu yatırımlarının finansmanı takip edilmiştir.

Görüldüğü gibi veriler sistematik olarak değerlendirildiğinde üzerine yenilerini ekleyerek sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikler takip edilebilmiştir. Bu kapsamda kesin sonuçlara varılamasa da kümelenmeleri ve birleşmeleri görebilmek, yorumlamak oldukça değerlidir. Yıllar içinde para vakıflarının avarız-esnaf ve yeniçeri orta sandıkları şeklindeki kümelenmelerinin takibi, vakfiyelerden elde edilen verilerin grafiklerindeki yükseliş ve düşüşlerin işaret ettiği olayları anlatı haline getirebilmek görüldüğü üzere birincil kaynaktan tarihsel verilerle diyalog kurmakla mümkündür.

Grafik 5, vakıfların nema oranlarını göstermektedir. %15'lik oran ilk dönemlerin neredeyse tek oranı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Oran çeşitliliği 1880'lerin son döneminde görülmektedir. 20. yüzyılda ise nema oranı verilmeyen vakıflar olduğu gibi %12'lik oran dikkat çekicidir. Nema oranı verilmemesi daha ziyade parasal hareketliliğin dalgalı seyrettiği 19. yüzyıl ikinci yarısından sonra görülen bir durumdur. Oran verilmeyen vakıfların harcamaları takip edildiğinde nemaların 20. yüzyıl için yaklaşık %12, 19. yüzyıl için ise %12-%15 arasında olacağı öngörülmüştür.

Nema oranları; onu on bir buçuk (%15), onu on buçuk (%12), onu on (%10) olarak verilmiştir. 1914: 25.241.80-81 numaralı vakıfta ise nema oranı farklı bir ifade ile "on lirası on bir buçuk lira hesabıyla" şeklinde kayıtlıdır. Bu ifadeden nemanın %15 olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde %12 oran verilmiş dokuz vakıftan yedisinde nema, onu on buçuk hesabı yerine "kisesi beş guruş hesabı" şeklinde geçmektedir. Finansal ifadelerin farklı kullanımları dikkat çekicidir.

Grafik 5: Vakıfların Yıllara Göre Nema Oranları (1834-1914)

Kaynak: İMŞSA. Mahmut Paşa Mahkemesi.

Bazı vakfiyelerde nema miktarları oranın hemen arkasından kaydedilmiştir. Vakfiyede nema oranı "onu onbir buçuk hesabı üzere" olarak yazılmış ardından nema miktarı 45 kuruş olarak belirtilmiştir

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

(1843: 25.43.84/b 85/a.). Nema oranının kayıtlı olduğu vakıflarda genellikle tek oran verilmiş iken 1882: 25.148.86-87 numaralı vakıfta %15 veya %10, 1890: 25.156. 96-98 numaralı vakıfta %15-%12 ve %10 şeklinde birden fazla oranın aynı vakfiyede kaydedildiği tespit edilmiştir. Bant aralığı ya da birden fazla oran verilmesi nema oranı verilmemesine alternatif olarak kullanılmış olabilir. Nema oranı yazılmadığında ise “ala vechi’l-helal” ifadesi kullanılmıştır (1901: 25.184.7.). Yıllar içinde farklı vakfiye örneklerinden çıkarılan sonuca göre vâkıflar; mütevelliyi kısıtlamayıp alternatif sunarak dönemine göre %15 ile %10 arasındaki resmi oranlarda mütevelliyi serbest bırakmışlardır.

Nema oranlarının hemen ardından vakfın işletim usulü kaydedilmiştir. İncelenen 48 vakıf 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurulduğu için 36 vakıfta istirbah usulü yazılmış, 9 vakıfta irbah, 2 vakıfta istirbah ile irbah, bir vakıfta ise ribh yazılmıştır. Bunların yanı sıra 17 vakıfta istiğlal usulü de eklenmiştir. Ayrıca para vakıflarında borç vermek için kefil ve rehin istekleri bulunmaktadır. 41 vakıfta kefil ve rehin birlikte istenirken bir vakıfta 4 kefil birden istenmiştir. 3 vakıfta ise kefil-rehin isteği bulunmamaktadır.

Vakfiyelerde nema kazançlarının sarf edilecekleri yerler ayrıntıları ile belirtilmiştir. 1888: 25.153.48 nolu vakıfta Beykoz İncirli Köyü Cami’sinde her yıl Ramazan ayında 250 kuruş ile senede bir mevlit okunması, yine Ramazan’da 30 gün boyunca hatmi şerif okuyan hafızlara 200 kuruş, Cuma günleri Kur’an okuyan hafıza 200 kuruş, 30 gün boyunca camide vaaz veren vaize 100 kuruş, tekke şeyhine senelik 150 kuruş, pilav ve zerde pişirmek için senelik 240 kuruş olmak üzere vakfın sabit gideri bir yılda toplam 1.140 kuruş tutmaktadır. Geliri ise 1146 kuruştur. 6 kuruş fazlanın nereye harcanacağı kayıtlı değildir. Önceki çalışmalara dayanarak bir tahmin yapmak gerektiğinde 6 kuruş fazlanın öngörülemez giderler için mütevelliyi elinde tutulduğu söylenebilir. Görevli ücretlerinde isim ve makam yazılması sayesinde ibadethaneler ve kamu kurumlarında çalışanların takibi yapılabilmektedir. Bu gibi devam edegelen olayların ve kamu kurumlarında çalışanların takipleri ile yemek alışkanlıklarının detayları anlatı iktisadının temel verilerinden olup hipotez 1-3-4 ve 5’i örneklemektedir.

Harcamalar her vakfiyede detaylı verilmemiştir. Mehmet Ali Bey kurduğu 1835: 25/15/65b.66a. numaralı vakfın gelirinden öncelikle Arap Cami yakınında inşa ettirdiği mektebin personel harcamaları için (111 kuruş) ayırmıştır. Görevli ücreti dışındaki harcamalar diğer vakıflardan farklı olarak belirlenmiş sabit giderler yerine yıl boyunca gerekli görüldüğünde harcamaların yapılması şeklinde toplu olarak şart koşulmuştur. Harcamalardan geriye kalan meblağ ise dörde bölünerek mektep tamiri, vâkıf ve iki çocuğuna paylaşılacaktır.

Vakıf gelirleri, sabit giderler ve beklenmedik harcamalar gibi vakıf işleyişinin kontrol ve denetimi etrafında tanınmış, güven tesis etmiş kimselere verilmiştir. Bu kişiler Mahmud Paşa Mahkemesi başkatibi, şeyhülislam, mektep hocası, esnaf kethüdası, imam gibi görevliler ile aileden kişiler, mahalle ahalisi, köy ahalisinden kişiler olabilmektedir. Bu görev, araştırma boyunca 46 vakıfta hasbi/gönüllü yürütülmesi istenirken sadece bir vakıfta ücretli olarak tanımlanarak nema kazancının gerekli yerlere harcandıktan sonra kalanın 1/3’ünün nazıra verilmesi şart koşulmuştur (1873: 25.138.59a.).

Ayrıca incelenen vakıfların Evkaf Nezareti kurulduktan sonra faaliyete geçmelerinden dolayı bazı vakfiyelerde resmi görevlilerce denetim yapılması şart koşulmuştur. Denetimlerin belirli bir aralıkta değil vâkıfların şartlarına göre olduğu yedi senede bir (1842: 25.43.1b.2a) ya da 1872: 25.134.59 numaralı vakıfta olduğu gibi her ay hesap kontrolünün istenmesinden anlaşılmaktadır. Farklı denetim sürelerine örnek olarak muhasebesinin her yıl görülmesi istenilen iki vakfın Kassam-ı askeriye tarafından kontrolü istenmiş bunun için 10 ile 20 kuruş ücret ayrılmıştır (1884: 25.149.107b.108a; 1884: 25.149.132.). Bazı vakfiyelerde çifte kontrol mekanizması uygulanarak; hem güvenilir kişilerin hasbi nezaret uygulaması hem de muhasebenin resmi makamlarca üç sene arayla kontrol edilmesi isteği kaydedilmiştir (1891: 25.159.108.).

Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıflarının Öne Çıkan Diğer Özellikleri

Vakıfların yıllar içinde takibini yapabilmek vakıf araştırmalarını zenginleştirecek unsurların başında gelmektedir. Bu sayede vakıfların geçirdiği değişim ve dönüşüm de tespit edilebilmektedir. Detaylı yazılmış bazı vakfiyelerde geçmiş sürece ait bilgiler verilmektedir. 1872’de onaylanmış bir vakfiyede sabuncu esnafı kethüdası Mehmed Şâkir Efendi’nin 1852’de 4.000 kuruş ile vakıf kurduğu, müteveli olarak Oruç Gazi’deki İsmail Ağa Cami imamı Abdulmuttalib Efendi’yi seçtiği kayıtlıdır. Abdulmuttalib Efendi vefat edinceye kadar iki yıl süresince müteveli kalmıştır. Sonra oğlu Hacı Hafız Ali Efendi müteveli olmuş ve o da vefatına kadar 12 yıl mütevellilik yapmıştır. Bu süre boyunca gelirden 1.500 kuruş fazla elde edilmiştir. 1866’da cami imameti Seyyid Hafız Ahmed Efendi’ye geçmiş 6 yıl boyunca 400 kuruş gelirden fazla çıkmıştır. Böylece 1872’de gelir fazlaları ana paraya eklendiğinde vakfın kasasındaki meblağ 5.900 kuruşa ulaşmıştır (1872: 25.134.59.). Vakfın geliri ile İsmail Ağa Cami’si giderlerinin karşılanması ve senede bir kez lokum yapılarak fakirlere dağıtılması istenmiştir. Görüldüğü üzere vakfiyede yazanlar üzerinden tarihe kurulan diyalog sayesinde bir vakfın kurulduktan sonra 20 yıl boyunca elde ettiği gelir, ana paranın artışı, mütevellileri takip edilebilmiştir. Vakıfların kurdukları vakıflar sayesinde ailelerinin ve yakın çevrelerinin ihtiyaçlarına sağladıkları katkıların test edildiği Hipotez 2’ye örnek teşkil eden vakıfta kamu kurumlarının görevli takibi de yapılmıştır.

Vakıf kuruluşunda dikkat çekici özelliklerden biri vasiyet vakıflarıdır. Mahkemede tespit edilen üç vasiyet vakfından biri Kurşunlu Medresesi’nde talebe olan Ahıskavî İsmail bin Osman’a aittir (1845: 25.61.28b-29a.). 1845’te vefat eden İsmail Efendi vasiyet vakfında 1.500 kuruş vakfetmiş her gün Kadı Çeşmesi’nden medresenin kapısındaki küplere su getirilmesini şart koşmuştur. Ayrıca nemadan arta kalan olur ise medresenin odalarındaki küplere de su taşınması isteği kaydedilmiştir. İsmail Efendi’nin vasiyet vakfından 5 sene önce 1840’ta aynı medresenin hem içecek su hem de çamaşırlarının yıkanması için su ihtiyacını karşılamak üzere 2.500 kuruş ile bir başka vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Gerekliğinde çamaşır kazanlarının bakım ve tamiri yapılacaktır. Her iki vakıf da mâ-i leziz vakfı olarak kayıtlıdır. Aynı mahkemeye kayıtlı bu iki vakıfta, Kurşunlu Medresesi civarında Kadı çeşmesi bulunduğu, su ihtiyacını medrese kapısındaki küplerden karşılandığı, ayrıca odalardaki su küplerinin ve çamaşırhanenin varlığı hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Eğitim kurumları üzerinden vakıf medeniyetinin nasıl sürdürülebilir kılındığını anlatan vakfiye detayları bir yandan toplumsal belleğe katkı sağlarken diğer yandan anlatı iktisadına detaylı belge sağlamıştır.

Aynı şekilde bir diğer vasiyet vakfı da Ayasofya Medresesi’nin su ihtiyacı için Hacı Ahmed Aziz Efendi tarafından kurulmuştur. Ahmet Aziz Efendi vasi olarak eşi Reşide Zeynep Hanım ve kardeşi Mustafa Tefik Efendi’yi tayin etmiştir (1884: 25.149.132.). Vakıftan Ayasofya Cami eski ve yeni medreselerinin su ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu kapsamda eski medresenin önünde Ahmet Aziz Efendi’nin ağaç tulumba yaptırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca aynı yerdeki iki kuyu ile yeni medresede 14 musluklu taş teknenin tamir ve bakım masrafları ile su çeken kişiye verilecek ücret kaydedilmiştir. Bu vakfiyede de bahsi geçen medresenin su kaynakları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Para vakıflarının vasiyet ile kurulabileceği, medreselerin su ihtiyaçları, çeşme-tulumba-kuyu-taş teknelerin tamir ve bakımı, müderrislerin görevli ücretleri hakkında bilgiler birleştirildiğinde para vakfı vakfiyelerinin sadece işletim usulleri, nema oranları, gelir giderleri değil sosyal ve kültürel hayata dair değerli bilgileri günümüze ulaştırdıkları bir kez daha tespit edilmiştir. Üstelik tüm bu bilgiler hukuki açıdan da değer ifade ettiğinden bilginin birliği kavramı ile ilişkilendirilebilir.

Vasiyet vakıfları üzerinden devam edildiğinde para vakıflarının hukuki açıdan incelenmesi gerektiğine dikkat çeken bir başka vasiyet vakfı ise mahkeme kayıtlarında vakfın kurulması aşamasında vâkıfın vefatı durumunda kızını vasi tayin etmesinden yola çıkılarak *maraz-i mevt* vakfı olabilecek bir vakıf tespit

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

edilmiştir (1842: 25.43.1b.2a.).⁷ Eski Galata Kadısı Seyyid Mehmed Esad Efendi'nin vakfı için vakfedilen meblağ, şart koşulan istekler, mütevellî seçimi gibi klasik özellikler vakfiye yazımı dahilinde olmakla birlikte olası vefat durumunda vakfın tamamlanmasına yönelik önlemler de kayıtlıdır. Bu kapsamda, Mehmed Esad Bey vefatı durumunda terekesinin 1/3'ünün vakfın kurulması için harcanmasını şart koşmuştur. Dahası vakıf, vakfiye onayının dokuz ay sonrasında itibaren geçerli olacaktır. Mehmet Bey'in şart koştuğu vakfiyesini hastalık durumunda yazdığı tahmin edilmektedir. Vakfın geliri ile Mahmut Paşa ve Galata Mahkemesi katiplerinin ücretlerine katkı yapılacak ve Arap Cami'si giderleri karşılanacaktır. Vâkıf, ölüm döşeğinde iken kurduğu vakfın yasal işlemler devam ederken vefat ettiği takdirde vasi olarak kızı Şerife Zeliha Hanım'ı seçmiş ve sülüsü malından vakfın tamamlanmasını istemiştir.

Vasiyet vakfı olmayan fakat ilişkilendirilebilecek bir diğer vakıfta ise normal vakıf statüsünde kurulduğu görülmekle birlikte vakfiyenin ilerleyen bölümlerinde vâkıfın vefatı halinde yapılması istenilen harcamaların kaydedildiği görülmüştür (1895: 25.166.76.). Nema oranı belirtilmeyen vakfiyede vâkıf vefatından önce gelirin 3.000 kuruşunu babası Serkis Gümüşyan'ın Kayseri'de inşa ettirdiği mektebin fakir çocuklarına harcanmasını şart koşmuştur. Vâkıfın vefatı halinde öncelikli olarak vakıf parasının yarısı ile mağaza satın alınması ve muaccele ile kiraya verilmesi istenmiştir. Muaccelede gelecek meblağın vakfın ana parasına eklenerek nemaya verilmesi istenmiştir. Bu şekilde ele geçen toplu paraların atıl kalmayarak kullanıma sokulduğu hem para vakıflarında hem de gayri menkul vakıflarda örneklenmiştir. Vakfın bir diğer özgünlüğü gelirin harcanması gereken yerlere aktarılırken yüzdeler dilimlere bölünmesi isteğidir. Bu kapsamda giderler; %10 Berivan/Erivan eyaleti Üç Kilise'deki manastırda kalan fakir çocuklara, %10 Kudus-ü şerif manastırı fukara eytamlarına, %5 Ermeni milletinin hastanesine, %15 Ermeni milletinin okuluna, %40 Marilyan Serkis Gümüşyan Mektebi'nin gereken masraflarına, %20'nin ise vakfın ana parasına zam yapılması şart koşulmuştur.

Mahkeme genelinde vasiyet ile vakıf kurma uygulamasına mâ-i lezîz vakıflarında da karşılaşılmıştır. Genellikle 1700'lerde kurulmuş bu vakıflardan ikisi vasiyet vakfı olmak üzere dört örnek tespit edilmiştir. Vakfedilen cihete baktığımızda üçü avarız biri esnaf sandığına vakfedilmiştir.⁸ Avarız vakıflarından birinde Arapgir kazası Şeyhler köyünde vâkıfın yaptırdığı çeşme ve su yollarının tamiri ile köy camisi müezzinine ücret verilmesi şart koşulmuştur. Diğer iki avarız vakfını ise İsmail bin Osman, Ayak Kurşunlu Medresesi'nin su ihtiyaçları için vakfetmiştir. Dördüncü mâ-i lezîz vakfı ise Kapalı Çarşı sahaf esnaf sandığına vakfedilmiştir. Bu vakıf sahafaların faydalanması için Ahmed Efendi'nin inşa ettirdiği çeşmenin giderlerini karşılamak için kurulmuştur. Hipotez 1 ve 3'ü kapsayan örnekte vâkıfların yakın çevrelerinin ihtiyaçlarına ve kamu hizmetlerine yönelik vakıf kurdukları tespit edilmiştir.

Osmanlı'nın birbiri içine geçmiş ilişkileri kapsamında vakıf paraların Eytam Sandıklarında değerlendirilmesi isteği ile de karşılaşılmıştır. 1884: 25.149.124-125 numaralı vakıfta; vakfedilen 30 tam yüzlük Mecidi altının Eytam Sandığı'nda işletilmesi ile gelecek olan nemadan, Firuz Ağa Cami'si ile Ayasofya Cami'sinin cemaatine ikramda bulunulacak, camilerin ve vakfın görevli ücretleri karşılanacak ayrıca etraftaki fukaraya yardım edilecektir. Vakıf aynı zamanda avarız vakfıdır. Nema oranı verilmeyen vakfiyede vakfın parası Eytam Sandığı'nda değerlendirileceği için Eytam Sandıklarına verilen nema oranı vakıf parası için de geçerli olacaktır. Eytam Sandıklarının hizmet ettiği kitle göz önüne alınarak nema oranları para vakıflarına göre 1-2 puan daha yüksek tutulmuştur. 1864 Nizamnamesi'nde Eytam Sandıklarındaki nema oranı %15-%12 iken, 1887'de %12 ye düşürülmüştür bilgisinden yola çıkılarak 1884'te Eytam Sandığı nema oranı %12 civarında olmalıdır. Vakfedilen nakit, para vakfında değerlendirildiğinde oran dönem itibarıyla

7 Maraz-i mevt vakfı kişinin hastalık halindeyken kurduğu vakıflara denilmektedir. (Bilmen, t.y; Demirtaş, 2014: 345; Gürsoy, 2015: 52-53). Bu vakıf çeşidi ile Davutpaşa Mahkemesi çalışmasında da karşılaşılmıştır.

8 Avarız vakıfları içinde mâ-i lezîz 1840: 25.29.69ab; 1843: 25.43. 84b-85a; 1845: 25. 61. 28b-291. Sahaf esnaf sandığında 1890: 25.156. 96-98.

%9'lara düşecektir. Vâkif Mehmed Halid ilk kurduğu vakıftan dokuz sene sonra 1905'te vakfına 33 tam yüzlük Mecidi altını zam yapmıştır. Aynı şekilde yine paranın askeri kassamlık tarafından nemalandırılmasını istemiştir (1905: 25. 197.73-74.). Askeri Kassamlık Eytam Sandıklarına bakan bir makamdır.

Paraların Eytam Sandıklarında değerlendirilmesinin yanı sıra bazı vakıflarda da yetimler gözetilmiştir. 1893: 25.162.120 Vâkife Arife Hadice Remziye bint-i Abdullah vakfının gelirinden her yıl Ramazan Bayramı'nda 10 Müslüman yetimine 10 takım elbise satın alınıp giydirilmesi için 500 kuruş ayrılmasını şart koşmuştur. 1895: 25.166.76 numaralı vakıfta ise vâkif Sarraf Ohannis Efendi v. Sarkiz Gümüşyan vakfının gelirinden %10'unu Kudüs'teki manastırın fakir eytamlarına verilmesini şart koşmuştur. Eytama yapılacak yardımlarda din farkının vurgulandığı anlaşılmaktadır. Direkt olarak Eytam Sandıklarına vakfedilen, Eytam Sandıkları üzerinden değerlendirilmesi istenilen ve sandıklarla ilişkili olmadan kurulan şahıs vakıflarında yetime yardım yapılması şart koşulan örnekler söz konusudur. Bu yardımlar iktisadi olayların toplum davranışlarından ayrı düşünülemeyeceğini bunun için açıklayıcı ve kanıtlayıcı anlatımlara ihtiyaç olduğunu bir kez daha örneklemektedir. Bu kapsamda anlatı iktisadından yola çıkılarak eytamın faydasına yapılan işlerde bilginin birliğine farklı kaynaklardan gidilebileceği görülmektedir.

Kurulan vakıfların hizmetlerini devam ettirmede zorluk yaşayabilme ihtimaline karşılık bazı vâkıflar vakfiyelerinde ana paralarına zam şartı koymuşlardır. İncelenen 48 vakfın 22'sinde vakfa zam yapılmıştır. Bu zamlar vakıf kazancının bir kısmının ana paraya eklenmesi şeklindedir ve vâkıfın şartlarına göre değişmektedir; bunlardan biri nema gelirlerinden giderler çıktıktan sonra kalan kısmın her sene, yedi senede bir ya da üç sene de bir vakfın ana parasına eklenmesi şeklinde olmuştur. Bir diğer zam örneğinde, nema gelirinden %20, %10 gibi belli oranda her sene ana paraya zam yapılması istenmiştir. Yine nemadan her sene 15 kuruş, 10 kuruş gibi belirli meblağlar ayrılıp vakfın ana parasına eklenmesi istenmiştir. Bu eklenmeler sayesinde vakıfların ana paralarının azalmadan kalabilmesi, paranın değerini kaybetmemesi ve kredi dönüşlerindeki olası olumsuzluklara önlem alınarak vakıfların işleyişinin aksamaması sağlanmıştır.

Kimi zaman da vakfa zam uygulaması direkt olarak bir başka vakfiye düzenlenerek dışarıdan yapılmıştır. Bunlar daha ziyade vâkıfların bir önceki kurdukları vakıflara zam şeklinde olsa da yakın akrabalar ya da mahalle halkından kişiler de vakıfların sürdürülebilir kılınmasına katkı sağlamışlardır. Vâkif Mehmed Halid Efendi'nin 1905'te 33 mecidiye altını vakfetmesine dair vakfiyesinden elde edilen bilgilere göre Fatma Nuriye Hanım ve kızı Reşide Zeynep Hanım'ın 1884'te kurdukları avarız vakfına zam yapıldığı belirtilmiştir (1905: 25.197.73-74.; 1884: 25.149. 124-125.). Bahsi geçen her iki vakfiye de incelenenler arasındadır ve karşılaştırma mümkün olmuştur. Fatıma ve Reşide Hanımların Ayasofya ve Firuz Ağa Camileri giderleri için kurdukları vakıflarının neması giderlere yetmediğinden Mehmed Halid Efendi bu vakfa zam yapmıştır. Fatıma ve Reşide Hanımlar gibi Mehmed Halid Efendi de Yerebatan Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Vakıfların akraba değil aynı mahallede oturan komşular olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Hipotezlerin tamamını ilgilendiren iki vakfiyeden vâkıfların mahallerine sağladıkları katkılar, çevrelerine örnek olmaları, sosyoekonomik şartlar doğrultusunda para vakfı sayısının artabileceği ya da var olanın üzerine ekleme yapılabileceği tespit edilirken vakıfların kapsayıcı kurumlar olduğu bir kez daha örneklenmiştir.

Yukarıda adı geçen Mehmed Halid Efendi bir yandan Fatıma ve Reşide Hanımların kurdukları vakfa zam yaparken diğer yandan da kendi kurduğu vakfa katkı sağlamıştır. 1903 ve 1905'te kurduğu iki vakıfta sırası ile 3.000 ve 3.500 kuruş vakfederek Ayasofya Cami'sinin ihtiyaçlarının karşılanması şart koşulmuştur. Nema oranı verilmemiştir (1903: 25. 191.106; 1905: 25.197.73-74). Yine birden fazla vakıf kuran bir başka vâkif Süleyman b. Mehmed, Sultan Ahmet Cami'si için 1903 ve 1905'te 1.000'er kuruş vakfederek iki avarız vakfı kurmuştur. İkisinin de nema oranı %12'dir ve geliri Sultan Ahmet Cami'sinin görevli ücretlerine tahsis edilmiştir (1903: 25.195.170-171; 1905: 25.197.73-74.).

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

Nursefa bint-i Abdullah 1843'te nisan ve mayıs aylarında olmak üzere bir ay aralıkla vakıflarını kurarak Eyüp Ensari Türbesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak için 5.000 ve 1.500 kuruş vakfetmiştir (1843: 25.43.56a.; 1843: 25. 43.71b.). Nema oranı verilmeyen vakfiyelerde olası oranlar harcamalar üzerinden gidilerek hesaplanmış ve en az %10 olması gerektiği tespit edilmiştir. Şart koşulan harcamalara bakıldığında; ikinci vakıfta, ilk vakıftaki harcamalara yapılan destekler söz konusudur. Nisanda kurulan vakıfta şeker alımına 160 kuruş harcanması istenmişken ikinci vakıfta şeker alımına 80 kuruş eklenmesi istenmiştir, ilk vakıfta imamların 15'er kuruşluk ücretlerine ikinci vakıfta 5'er kuruşluk zam yapılması gibi toplamda sekiz kalem harcama söz konusudur. Vakıf harcamalarının zaman içindeki değişimleri ve sosyoekonomik açıdan katkı sağlamak için yeni vakıf kurulması ile hipotez 5'i test etmek mümkündür.

Vakfa zam yapılmadan da aynı vâkıfın birden fazla vakıf kurduğu durumlarla karşılaşmıştır. İki vakıf kuran bir başka kadın vâkıf Arife Hadice de 1891-1893 yıllarında 40.000 ve 20.000 kuruş vakfetmiştir. Her iki vakfın nema oranı %15'tir; ilk vakıf Ali Pertek Bey Cami'nin harcamalarına katkı sağlarken ikinci vakıfta Haremeyn fukarası ile 10 yetime bayramda kıyafet alımı şart koşulmuştur (1891: 25.159.108.; 1893: 162. 120.). Bu sayede yetimlerin Eytam Sandıklarının dışında da diğer vakıflar tarafından korunup kollandığı bir kez daha tespit edilerek hipotez 1-2 ve 6 doğrulanmıştır.

Ahmediye Cami'nin ihtiyaçları için Dağistanlı Hacı Mehmed 1912 ve 1913 yıllarında 600 ve 1.200 kuruş ile iki vakıf kurmuştur. Gelir, bahçesindeki yeniçeri odalarının ve caminin tamir ile bakımına harcanacaktır (1912: 25.227. 68; 1913: 25.232.110-111.). Vâkıf aynı zamanda Ahmediye Cami'nin ikinci banisidir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ikinci bani olma durumudur. Tarihle kurulan diyaloglarda günümüze kadar ulaşmış eserlerin aslında bilinenin ötesinde farklı banileri olduğu vakfiyeler sayesinde tescillenmektedir. Ayrıca 1912-1913 yıllarında Ahmediye Cami'nin bahçesinde ilk yapıldığı zamandan kalma yeniçeri odalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın sonuna doğru vakfiyelerde sıklıkla kapı numaralarına kadar açık ev adreslerinin verilmeye başlandığı Mahmut Paşa Mahkemesi'nde onaylanmış vakfiyelerde de tespit edilmiştir.⁹ Bu durum hem vâkıfların tam olarak oturdukları yerleri belirlemede hem de dönemin sokak-mahalle-mevki adları ile yakın çevredeki mimari eserlerin varlığını ve yıllar içinde yaşanan değişiklikleri takip edebilmek adına önemli ipuçları sunmaktadır. Adres verilerinden, vakfiyelerdeki konum tariflerinden ve görevli ücretlerinin detaylarından birçok kamu malı hakkında bilgi toplanmıştır.

Vakfiyelerde dördü İstanbul'da olmak üzere altı çeşme ve bir köprü adı geçmektedir. Hacı Halil, Gediz'de Cami-i Kebir Mahallesi'nde kurduğu vakıf ile çeşme yaptırmış aynı zamanda Koca Çay Nehri üzerinde Kamerdamı'ndaki köprünün tamirini gerçekleştirmiştir (1853: 25.94.14).¹⁰ Vakfiyede, köprünün banisinin vâkıf Seyyid Hacı Halil olduğu ve daha önceki yıllarda kurduğu bir başka vakfı sayesinde bunu yaptıracağı açıkça yazılmaktadır. Vâkıfların inşa ettirdikleri eserlerin sonrasında da amaçları doğrultusunda yıpranmadan kalabilmeleri için çaba sarfettikleri anlaşılmaktadır. Arapgir Kaza'sı Şeyhler Köyü'nden vâkıf Hacı Musa da köyünde Yazı Tarla adlı yerde çeşme inşa ettirmiştir (1843: 25.43.84b-85a). Gediz ve Arapgir örneklerinde olduğu gibi vakıflar sadece büyük şehirlerde değil imparatorluğun en ücra köşelerine varıncaya kadar hizmet götürmüşler, eserlerin bakım ve onarımına katkı sağlamışlardır. Bu ve benzeri birçok örnek anlatı iktisadî çerçevesinde değerlendirilmeye muhtaçtır.

İstanbul'da adı geçen dört çeşmeden ikisi 1847 tarihli vakfiyede geçmektedir. Kandilli Selime Hatun Mahallesi'nde Selime Hatun'un bina ettirdiği çeşme ile Mercan Ağa Mahallesi Örücüler çarşısındaki Bitti Çeşmesi'dir (1847: 25.68.56.57). Ayak Kurşunlu Medresesi yakınındaki Kadı Çeşmesi ise vâkıf İsmail b.

9 1882: 25.148.86.; 1884: 25.149.107b.; 1884: 25.149.124.; 1884: 25. 149. 131.; 1888: 25.153.148.; 1890:25.156.96; 1891: 25.159.108; 1893: 25.162.120.; 1893: 25.166.76; 1903: 25.191.106.; 1903: 25.192.99.; 1905: 25.197.73-74.; 1914: 25.241.80.81.

10 Seyyid Hacı Halil'in Koca Çay üzerine inşa ettirdiği köprünün Akif Ceylan'ın Manisa ilinin köprülerini araştırdığı makalesinde belirttiği 1884'te var olan köprü olabilir. (Ceylan, 2013)

Osman'ın vasiyet vakfında geçmektedir (1845: 25. 61. 28/b 29/a.). Son çeşme ise Ahmed Efendi tarafından Kapalı Çarşı sahaf esnafının ihtiyaçları için yaptırılmıştır.

Vakfiyelerde geçen bir diğer kamu kurumu ise mekteplerdir. Aynı vakfiyede kayıtlı Mercan Ağa Mahallesi'nde Mercan Ağa Mektebi ile Süleyman Ağa Mektebi ve Çengel Köyde Yukarı Cami'si Mekteplerindeki toplam 90 öğrenciye yıllık 12'şer kuruş verilmesi şart koşulmuştur (1847: 25.68.56-57.).

Vakfiyelerde geçen tekkeler hakkındaki bilgilerden bazılarında İstanbul dışından gelen vâkıfların misafir olarak kaldıkları yerler olarak yazılması sayesinde erişilmiştir. 1836: 25. 17. 76a. numaralı vakfiyede Manisa'nın Ortaviran Köyü ahalisinden olup İstanbul Vani Efendi Tekkesi'nde misafir olarak kalan Şeyh Recep'in kurduğu vakfın ayrıntıları bulunmaktadır. Vâkıf köyünde bir semahane ve üç hücreli tekke inşa ettirmiştir. İlk etapta kendini mütevellî atamış, soyu tükendiğinde mütevellî olarak İstanbul Galata'daki Kadirîhane Hangâhı'nın şeyhini tayin etmiştir. Bu vakıfta 4 farklı tekke hakkında bilgi bulunmaktadır. Bir başka vakıfta vâkıf Şeyh Hüseyin Hüsnü Manisa Sancağı Demirci Kasabası'nda Sinan Efendi Mahallesi'nde bulunan Sinan Efendi Zaviyesi'nde zaviyedar ve Tophane'de Kadirîhane Tekkesi'nde kalmaktadır (1902: 25.189.74.).

Tekkelerde misafir olarak kalınabildiği farklı çalışmalarda da belirtildiği için tekkeleri şeyhlerin misafirhanesi olarak görmenin doğru olduğu araştırılması gereken konulardan biridir. Bir başka Kadiri tekkesi, Rumeli Hisarı Kayalar mevkiinde bulunmaktadır (1877: 25.142.139.). Vakfiyede tekkenin adı geçmese de Reisülküttab Ahmed Sadıki Efendi'nin inşa ettirdiği tekke olarak belirtildiği için farklı kanallardan erişilmiştir. Tekke günümüzde Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi ya da Kayalar Tekkesi olarak bilinmektedir. İncelenen vakfiyenin vâkıfı Şeyh Mehmet Niyazi Efendi 1877'de tekkeyi bugünkü yerinde yeniden inşa ederek vakfını kurmuştur. Vakfiyede bu tekkenin vâkıfın kendi mülkü üzerine inşa edildiği açıkça belirtilerek Alyanak Efendi sahilhanesi, Ahmet Bey sahilhanesi ve tarîk-i âm ile sınırlı olmak üzere tam olarak yeri kaydedilmiştir. Vakfın gelirinden tekkenin fukaralarına taam ve kahve ikramı yapılması için pay ayrılmıştır.

Rumeli Hisarı'nda bulunan bir başka tekke ise Cerrahilere ait Durmuş Dede Tekkesi'dir. 1891'de kurulan vakıfta Ali Pertek Bey Cami'si giderlerine harcanması için 40.000 kuruş vakfedilmiştir. Kazancın bir kısmından Durmuş Dede Dergâhı'nda her sene muharrem ayında fukaralara dağıtılmak üzere aşure yapımına katkı sağlanmıştır (1891: 25.159.108.).

Yine, bir başka vakıfta Edirnekapı'da Nakşibendiye tarikatına bağlı Emir Buhari Hazretleri Hangâhı'nda fukaraya dağıtılmak üzere şeker ve görevli ücretlerine katkı sağlanmıştır (1847: 25.68.56-57.). Başkentten oldukça uzak bir köşede yaşayan Mehmed Emin, Halep'te Cevziyye Tekkesi'nin banisidir. Halepli olan vâkıf ticaret için İstanbul Mahmud Paşa'da bulunmaktayken vakfını kurmuştur. Vakfın geliri, mütevellî tayin edilen tekkenin Şeyhi Abdullah Esad Efendi tarafından çalışanların ücretleri, kandil masrafları ve şeker alımı gibi harcamalarda kullanılacaktır (1901: 25.184.7.).

Vakfiyelerde inşası ve yeri tam olarak tarif edilen tekkelerden biri de Üsküdar Torbalı Mahallesi'ndeki Rufai Tekkesi'dir (1835: 25. 14.76b-77a.). Bir semahane, bir oda ve bir kahvehanesi olan tekkenin etrafındaki yapılar Fatma Hatun menzili, Emine Hatun bahçesi ve iki tarafı tarîk-i âm ile çevrili şekilde verilerek tam olarak kayıt altına alınmıştır.

Mahmut Paşa Mahkemesi'nde onaylanan vakıflar tekkeler açısından oldukça zengin bilgiler içermektedir. Bâb-ı Âli yakınında Fatma Sultan Cami'sinin içinde faaliyet gösteren Gümüşhanevî Tekkesi bunlardan biridir. Tekke, vakfiyede Gümüşhanevî eş-Şeyh el-Hac Ahmed Ziyaeddin'in tekkesi olarak geçmektedir (1914: 25. 241.80-81.). Vakfın nemasından tekkenin taamiye masrafları ile çeşitli görevlilerinin ücretleri karşılanacaktır. 1914'de kurulan bu vakıf aynı zamanda mahkemeye kayıtlı en son para vakfidir. Kamu

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

malı ve sosyokültürel ortamlar olarak kabul edilebilecek tekkelerin banileri, detaylı adresleri, hizmetleri, görevlileri, harcamaları gibi satır aralarında gizlenmiş pek çok detay vakfiyeler sayesinde geçmişten günümüze kadar gelmiştir.

19.yüzyılın sonuna doğru devreye giren sigorta sisteminin vakıflara yansımaları; vakfın satın aldığı mağazaya sigorta yaptırılması isteği ile tespit edilmiştir (1895: 25.166.76.). 1895 tarihli vakfiyede yangın sigortası olduğu tahmin edilen sigorta isteği Osmanlı'da sigortacılığın yaygınlaştığı dönemlere denk gelmektedir. 1894'te Osmanlı'da 35 hayat, 40 deniz nakliyat ve 45 yangın sigorta şirketi bulunmaktaydı (Baskıcı, 2002.). Sigorta kurumuna ilk etapta gayrimüslimlerin ilgi gösterdiği bilinmektedir. İncelenen 1895: 25.166.76 nolu vakfiyede satın alınması şart koşulan mağazanın sigortalanmasını isteyen vâkıf sarraf Ohannis Efendi de Ermeni'dir.

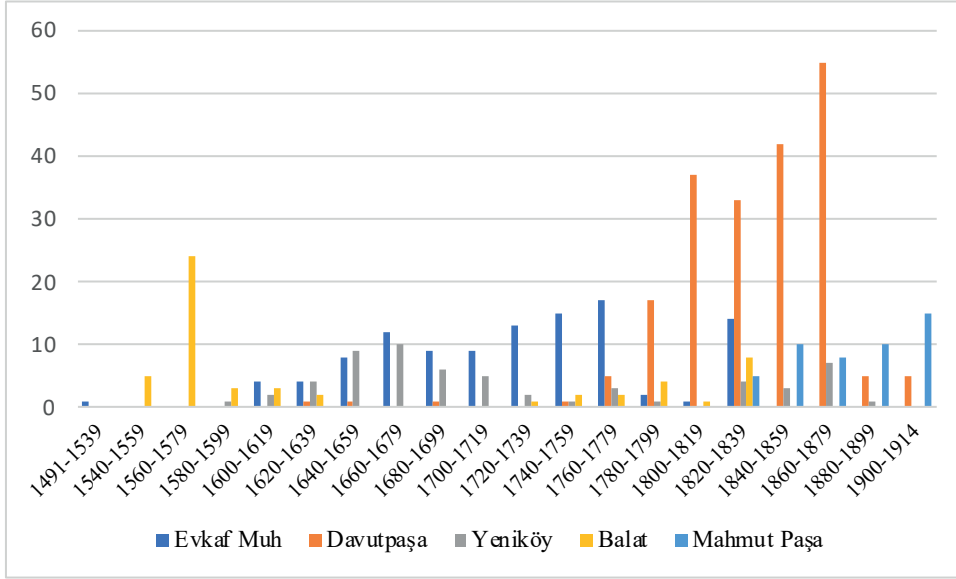
Vakıf işleyişine müdahale konusu vakıf hukuku ve vâkıf açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer meseledir. Vâkıf, evlatlarına vakıf işlerine müdahale etmemeleri konusunda şart koymuştur (1913: 25.232.110.). Ayrıca, yöneticiler de vakıf şartlarına riayet etmezler ise vakfedilen 1.200 kuruş Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde Nükûd-u Mevkûfe Sandığı'na konulacak ve sandık müdürü eliyle işletilecektir. Vakfiyeden 1913'te Nükûd-u Mevkûfe Sandığı'nın işlevine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Davutpaşa, Evkaf Muhasebeciliği, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemelerinden elde edilen toplu verilerin değerlendirilmesi

Bu bölümde daha önce yapılan dört çalışmaya Mahmud Paşa çalışması verileri de eklenerek beş mahkeme kaydının oluşturduğu bütünlük ve kırılımlar incelenecektir. Mahmut Paşa Mahkemesi'nin çalışmaya dahil edilmesi 19. yüzyıl örneklerini çoğaltmak ve 20. yüzyıla ait incelemeler yapmak için fırsat yaratmıştır. Bu kapsamda bir önceki incelemede son dönem tarih aralığı 1880-1911 iken bu çalışmadaki veriler sayesinde son iki dönem 1880-1899 ve 1900-1911 aralığında düzenlenerek dönem sayısı 20'ye çıkmıştır (Gürsoy vd., 2022). Dahası, mahkemeler tek başlarına incelenirken veri eksikliğinden kaynaklı 50'şer yıllık dönemlere bölünmüşken karşılaştırma grafiklerinde dönemlerin 20 yıl olarak belirlenmesi kısa süreli hareketleri yakalayabilmek içindir.

Grafik 6, 1491'den 1914'e kadar kurulan para vakfı sayısını göstermektedir. İlk vakfın dışında yirmişer yıllık dönemlerde incelenen vakıflara bakıldığında 16. yüzyılda Balat, 17 ve 18. yüzyıllarda Yeniköy ve Evkaf Muhasebeciliği yer alırken, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıllarda mahkeme çeşitliliği artmaktadır. Beş mahkemede aynı anda vakıf kaydı bulunan aralık sadece 1820-1839 dilimidir. Mahkeme seçimlerinin veri olmayan yıllara göre yapılmasının sonucunda 20 yıllık periyotlarda kesintisiz veri setinin elde edildiği Grafik 6'da belirgin olarak görülmektedir. Bu dönemi de içine alan 19. yüzyılda para vakfı kurma çalışmalarının hız kazandığı açıkça görülmektedir. Balat Mahkemesi'nin ilk dönemlerdeki vakıf sayısı Mahmut Paşa Mahkemesi'nin ise tam tersi son dönemlerdeki vakıf sayıları dikkat çekmektedir. 20. yüzyılda ise Davutpaşa ve Mahmut Paşa Mahkemelerinde onaylanan vakıflar bulunmaktadır. Balkanlardaki para vakıflarını araştıran Altay'ın çalışması da grafiği desteklemektedir (2024).

Grafik 6: Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemelerinde Kurulan Para Vakıfları (1491-1914)

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri

Balkanlarda kurulan para vakıflarının 16-17 ve 18. yüzyıllarda artış eğiliminde olduğu 19. yüzyıla gelindiğinde artışın keskin biçimde yükseldiği belirgindir.

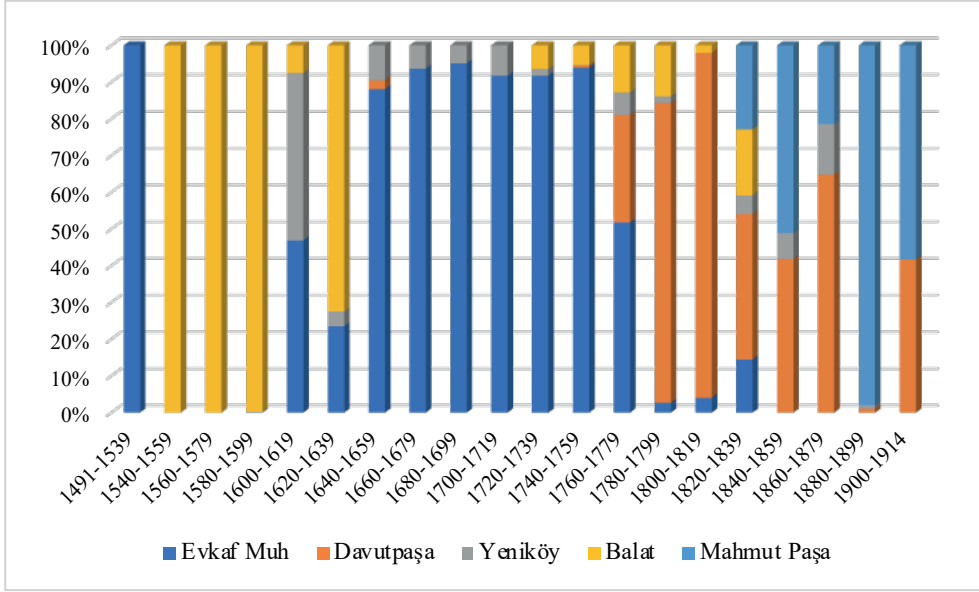
Vakıfların daha fazla araştırılması gereken bir diğer özelliği ise kadınların sosyoekonomik hayat içindeki rollerinin anlaşılmasına sağladıkları katkılardır. Mahmut Paşa, Balat ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemelerinde kadın vâkıfeler oranı %25'tir. Aynı şekilde kadın vâkıfelerin oranı Balat Mahkemesi'nde %30'lar, Yeniköy Mahkemesi'nde %35'ler, Davutpaşa Mahkemesi'nde ise %48'ler civarındadır. İncelenen tarihler göz önüne alındığında bu oranlar hiç de azımsanacak büyüklükler değildir. Dahası, verileri 19. yüzyıla uzayan tüm mahkemelerde kadın vâkıfların 19. yüzyıldaki fazlalığı belirgindir. 19 ve 20. yüzyıl verilerinin hâkim olduğu Mahmut Paşa Mahkemesi'nde 20. yüzyıla ait 15 vakfiyeden 2'sini kadınlar kurmuşken 19.yüzyıldaki 33 vakıftan 9'unu kadınların kurması öngörümüzü destekler niteliktedir. Cinsiyet-din ve refah seviyesi farkı gözetmeksizin vakıf kurulması Hipotez 6'yı örneklemiştir.

Tablo 1'de de gösterildiği üzere vasiyet vakfı sayısı 3'tür ve tamamı 19. yüzyılda hazırlanmıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda kurulmuş olan 48 vakıftan 3'ünün vasiyet vakfı olması bir önceki çalışmada; *vasiyet vakfı yoğunluklarından çıkarılan sonuca göre vasiyet vakıflarının ağırlıklı olarak 16 ve 17. yüzyıllarda kurulduğu 18. yüzyılda azalmaya başladığı ve 19. yüzyılda seyrekleştiği* yönündeki tespiti ile uyumludur (Gürsoy vd., 2022; 69).

Grafik 7, incelenen mahkemelerde vakfedilen meblağları göstermektedir. Seçilen grafik türündeki amaç, vakfedilen meblağların bir dönem toplamına yaptığı katkının yüzde değerini karşılaştırmaktır. Bu sayede her meblağın yaptığı katkının yüzdesinin zaman içindeki değişimi takip edilebilmiştir. 19. yüzyılın sonunda Mahmut Paşa Mahkemesi'nde vakfedilen meblağların fazlalığı diğer mahkemelerin neredeyse yok gibi görünmesine yol açmıştır. Genel olarak 19. yüzyıldaki Davutpaşa ve Yeniköy Mahkemelerinde diğerlerine göre vakfedilen meblağlarının oldukça fazla olması bu çalışmanın sonrasında görüldüğü gibi oldukça sınırlı kalmıştır. 203 vakıf kaydının bulunduğu Davutpaşa Mahkemesi'nde 465.056 kuruş vakfedilirken 48 vakıf kaydının bulunduğu Mahmut Paşa Mahkemesi'nde 1.322.835 kuruş vakfedilmiştir.

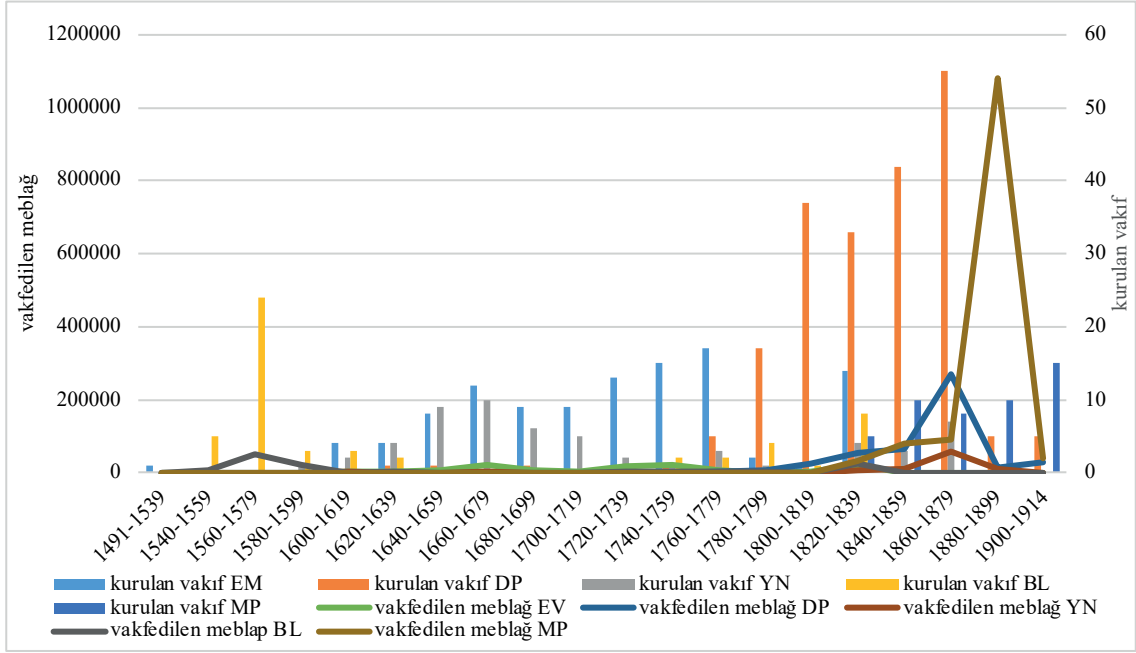
**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

Grafik 7: Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemeleri Vakfedilen Meblağlar (1491-1914)

Kaynak: İMŞSA, *Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri*

1880-1899 yılları arasında vakfedilen 1.087.265 kuruşluk meblağ 13 vakfın toplamı olsa da grafikteki sütunu açık maviye boyayan ana meblağ Sarraf Ohannis Efendi'nin bir seferde 1.000.000 kuruşluk vakfından ileri gelmektedir. Aynı şekilde Balat Mahkemesi'nin 2-3-4., Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin 7-8-9-10-11 ve 12., Davutpaşa Mahkemesi'nin 14 ve 15., Mahmut Paşa Mahkemesi'nin ise 19. dönemdeki katkıları belirgindir. Yeni vakfedilen meblağların direkt vakfa zam olarak yapıldığı 3 vakif tespit edilmiştir. Her üçü de önceki bölümde incelenen vakfiyelerde anlatılmıştır. Diğer mahkemelerde zamların daha ziyade 19. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir ki bu mahkemede de tespiti haklı çıkaran sonuçlar elde edilmiştir. Tablo1'de belirtildiği üzere Davutpaşa Mahkemesi'nde 9, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 8 ve Yeniköy Mahkemesi'nde 2 vakıf bir başka vakfın giderlerine katkı sağlamak üzere kurulmuştur. Vakfedilen meblağlara ilaveten mülk-arsa-dükkanlardan gelen muaccele gelirinin ana paraya katılarak işletilmesi isteği diğer mahkemelerde olduğu gibi Mahmut Paşa Mahkemesi'nde de karşılaşılan bir durumdur. Bu gelirlere daha ziyade muaccele usulünün kullanılmaya başlandığı 17. yüzyılda rastlanmaktadır. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi verilerinde 10 muaccele örneğinin 8'i 1600'lere, 2'si 1700'lere aittir. Davutpaşa Mahkemesi'nde 4 muaccele gelirinin nemalandırılması isteğinden 3'ü 1700'ler, 1'i 1600'lü yıllardadır. Balat Mahkemesi'ndeki 2 vakıfta 1700'lerde, Yeniköy Mahkemesi'nde 1718'de, Mahmut Paşa da ise 1895'de muaccele geliri kayıtlıdır.

Grafik 8: Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemeleri Vakfedilen Meblağlar ve Kurulan Vakıflar (1491-1914)

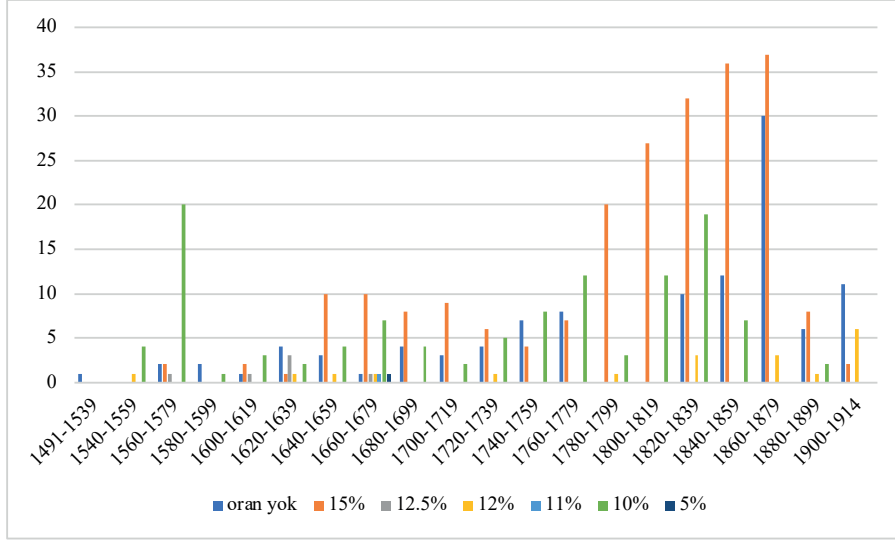
Kaynak: İMŞSA, *Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri*

Grafik 8, kurulan vakıflar ve vakfedilen meblağları bir arada göstermek için oluşturulmuştur. Kurulan vakıf sayısı sütun, vakfedilen meblağ ise çizgisel seri halinde gösterilmiştir. Fark edildiği üzere Mahmut Paşa Mahkemesi dışında kurulan vakıf sayısı fazla, vakfedilen meblağlar azdır. Bu da bize para vakıflarının toplumun geniş bir kesiminde uygulama alanı bulduğunu bir kez daha gösterirken 3-4-5 ve 6. Hipotezleri doğrular niteliktedir. Mahmut Paşa Mahkemesi'nde vakfedilen meblağdaki tepe noktası sadece bir vakıftan meydana geldiği bilindiğinden bu mahkeme için de aynı tespiti yapmak mümkündür.

Kurulan vakıflarla vakfedilen meblağlar arasında uyum gözlenmemiştir. Vakıf kurulma sıklığının 19. yüzyıla yayıldığı tespit edilmiştir. 20. yüzyıla ait veriler Davutpaşa ve Mahmut Paşa Mahkemelerinde bulunmaktadır. Davutpaşa Mahkemesi'nde 5 vakıf kurulup 27.840 kuruş vakfedilmişken Mahmut Paşa Mahkemesi'nde kurulan 15 vakıfta 38,950 kuruş vakfedilmiştir. Bu meblağlar ve özellikle Mahmut Paşa Mahkemesi'nde vakıf başına düşen miktarın azlığı önceki dönemlerle karşılaştırıldığında geçen zaman ve taşışlar göz önüne alındığında oldukça düşüktür. Kesin sonuçlara varmak için fazla veri olmamasına rağmen Osmanlı'nın 20. yüzyıl başında içinde bulunduğu finansman sorunundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu kapsamda 20. yüzyıl vakıf örneklerini fazlaştırmak gerekmektedir.

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

Grafik 9: Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemeleri Nema Oranları (1491-1914)

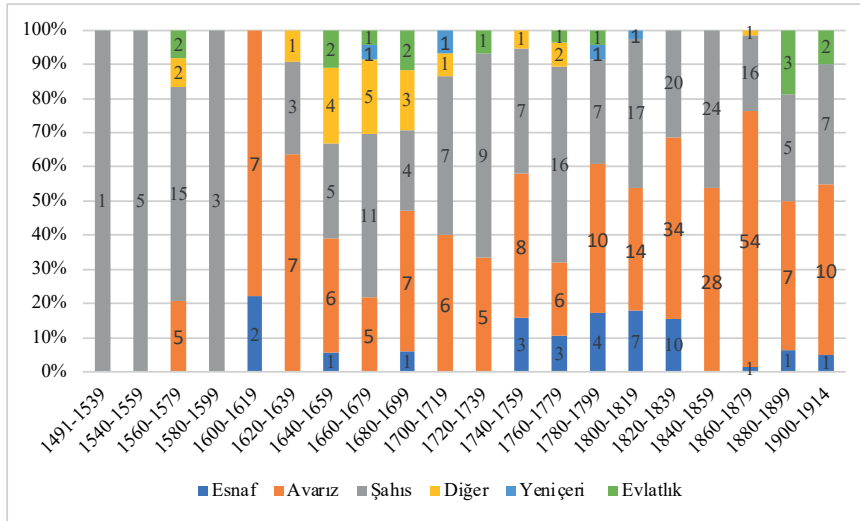

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri

Grafik 9'daki nema oranlarında; Mahmut Paşa Mahkemesi verilerinden 19. yüzyıldaki %15 oranına ve oran verilmeyen vakıf sayısındaki artışa katkı sağlandığı görülmektedir. 19. yüzyılda kurulmuş vakıflardan 143'ünde %15, 40'ında %10 nema oranı verilirken 59 vakıfta ise oran verilmemiştir. Bahsi geçen üç oranın incelenen tüm mahkemelerdeki durumuna bakıldığında ise; 224 vakıfta %15, 115 vakıfta %10 nema oranı verilmiş, 110 vakıfta ise oran verilmemiş tespit edilmiştir.

Ayrıca 1900'lerin başında piyasalarda düşen nema oranlarının para vakıflarını da etkileyerek bu yıllarda kurulan vakıflarda düşük oranlar yazılmasına sebep olmuştur. Beş mahkemede 1900'lerde kurulan 19 vakıfta oran verilmeyen vakıf sayısı 11, 6 vakıfta %12 oranı kayıtlıken %15 oranı sadece 2 vakıfta bulunmaktadır. Oranların resmi olarak belirlenmesinden dolayı beş mahkemede de köy-kasaba ve şehirlerde kurulan vakıflar arasında bir fark görülmemiştir.

Grafik 10: Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemeleri Vakıf Çeşitleri (1491-1914)

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri

Grafik 10 vakıf çeşitlerini göstermektedir. Tüm mahkemelerin eklendiği diğer grafiklerde olduğu gibi Mahmut Paşa Mahkemesi verileri 1820-1839 arasından başlayarak 20. yüzyıl dahil son beş sütunda işlenmiştir. Son sütunda ise sadece 4 vakıf kaydı Davutpaşa ve 15 vakıf kaydı Mahmut Paşa Mahkemesi'nden elde edilmiştir. Mahmut Paşa Mahkemesi'nin katkısı avarız ve şahıs vakıfları yönünde olmuştur. Son iki sütundan da görüldüğü üzere 19. yüzyıl boyunca olduğu gibi 20. yüzyılda da avarız vakıf sayısı kurulan vakıf sayısına oranla daha fazladır.

Sonuç

Davutpaşa, Evkaf Muhasebeciliği, Yeniköy, Balat Mahkemelerine Mahmut Paşa Mahkemesi verilerinin katılması ile 1491-1914 arasında 474 vakıf üzerinden; Osmanlı'nın, kurduğu Vakıf Medeniyeti'nin temel taşlarını sosyal-kültürel-hukuki-mali ve ekonomik politikaları birbirine harmanlayarak döşediği görülmüştür. Vakıf kurumunun kapsayıcılığından kaynaklı bu bütüncül ilerleme anlatı iktisadi üzerinden detaylandırılıp geliştirilmeye muhtaç görünmektedir.

Tarihsel süreçte gerçekleşmiş ve incelenen mahkemeler bazında tespit edilen yüzlerce vakıftan; vakıf kurulurken işleyişi ve topluma katkısının uzun uzadıya düşünülmeden vâkıfların imkanları dahilinde katkı sağladığı tespit edilmiştir. Sistem bir yandan bütün halinde gelişip dönüşürken diğer yandan vakıf hizmetlerinden yararlananların arasında vâkıfların bulunması her an için yeni fikirlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda bugünden bakıldığında işlevsiz gibi duran vakıf kurumunun sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri yüzyıllar içinde incelendiğinde sistemin dinamiklerini görebilmek mümkündür. Mahmut Paşa Mahkemesi verileri, sistemin değişim ve dönüşümünü 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde takip etmeyi sağlamıştır. Bu sayede çalışmada, açıklayıcı ve kanıtlayıcı anlatımlara yer verilerek anlatı iktisadına göndermeler yapılmıştır. Anlatı iktisadi sayesinde resmi kurumlar, saray ve askeri erkan ile birlikte mahalle halkını da harekete geçiren etkenleri araştırıp sunmak mümkün olmuştur.

İncelenen vakfiyelerde vâkıf ve vâkıfelerin kendinden önceki örneklerden yola çıkarak ve aynı zamanda onlardan faydalanarak içinde yer aldıkları vakıf kurumunu geliştirmiş hatta sürdürülebilir kılmışlardır. 1890'da esnaf sandığına vakfedilen bir vakfın vakfiyesinden 10 yıl önce sandığa vakfedilen bir başka vakıf ile uyumlu ve tamamlayıcı hareket edildiği görülmüştür. Yaptırılan musluklar, su teknesi, görevli ücretlerine katkılar söz konusudur. Ayrıca bu vakfiyeden esnaf sandıklarında birden fazla vakfın kümelenmesi tespit edilmiştir. Yine bir başka sandık örneğinde 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyete geçen fakat vakıf sandıklar olmayan Eytam Sandıklarında vakıf paraların değerlendirildiği saptanmıştır. Bu sayede sandık kümelenmelerinin sadece vakıf sistemine mahsus olmadığı görülmüştür. Bilginin birliği kavramından yola çıkıldığında vakıf sisteminin kendi içindeki dinamizminin diğer kurumlar ile bütünleşerek toplum yaşantısına katkı sağladığı tespit edilmiştir.

15. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla uzanan süreçte son dönemlerde yazılmış vakfiyelerde ilk dönemlerdeki vakfiyelerin izleri arandığında dönemler arası iletişim kurabilmek mümkün olmuştur. Tarihle kurulan bu diyaloglarda yıllar içinde aynı vakıflara farklı vâkıflar tarafından zam yapıldığı örneklenmiştir. Bir kısım zam yapan vâkıfın önceki vakıf kurucularının akrabaları olduğu tespit edilmiştir. Aynı vakıflara mahalle halkının da zam yaptığı tespit edilmiştir. İşleyişine devam eden bir vakfa farklı kişilerin zam yapması vakıfların sürdürülebilirliklerine de katkı sağlamıştır. Vakfın hizmetlerine katkı sağlayan zam uygulamalarında şart koşulan harcamalar görevli ücretlerine katkı, gelenek ve göreneklerin devam ettirilmesi ile kamunun kullanımına açık mimari eserlerin tamir, bakım ve eklentileri karşılanmaktadır. Bazı vâkıflar gelir ve giderleri dengeledikten sonra ön görülemeyen giderler için mütevellî elinde bir miktar fazla bırakmıştır. Ayrıca vakıf hizmetlerinde aksamalar yaşanmaması için borç verilirken kefil-rehin istekleri şart koşulmuş, gönüllü ve resmi denetim mekanizmasının işletilmesi için vakfiyelere şartlar eklenmiştir. Sürekli gelişmeye açık vakıf sisteminin gelenek ve göreneklerin yaşatılmasındaki katkıları ve ayakta kalabilmiş mimari eserler üzerinden geçmişle gelecek arasında diyalog kurmadaki rolleri belirgindir.

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

Osmanlı'da toplumsal, kültürel, ekonomik, mali, hukuki ilişkilerin iç içe geçtiğinin örneklediği bir vakfiyede; mâ-i lezîz vakıfları ile vasiyet vakfı uygulamasının aynı vakfiyede bulunduğu tespit edilmiş ayrıca Kurşunlu Medresesi ve Ayasofya Medresesi'ne yapılan katkılar izlenebilmiştir. Mâ-i lezîz vakıfları sıklıkla 18.yüzyılda karşılaşılmamasına rağmen Mahmut Paşa Mahkemesi'nde 1840-1847 arasında dört mâ-i lezîz vakfı tespit edilmiştir. Bu vakıfların ayrıca üç tanesi vasiyet vakfı biri maraz-i mevt vakfı olarak kurularak vâkıfın vefat durumunda vasi tayin işlemlerinin yapılması şart koşulmuştur. Direkt olarak vasiyet ya da maraz-i mevt vakfı olmayan fakat ilişkilendirilebilecek bir başka vakfiyede ise vâkıf kurduğu vakfın şartlarına vefat ettiğinde yapılmasını istediklerini ilave etmiştir. Örnek verilen vakıflardan amacın tek fakat erişme yollarının farklı olduğu bir kez daha tespit edilmiştir.

Vakıf kurucularının din-ırk-cinsiyet-makam-mevki ayırt etmeden toplumun her kesiminden kişiler olması şüphesiz ki vakıf medeniyetinin oluşmasına katkı sağlayan bir diğer faktördür. Mahmut Paşa Mahkemesi'nde incelenen 48 para vakfının kurucularından 37'si erkek, 11'i kadındır. Beş mahkemede incelenen toplam 474 para vakfının vâkıflarından 300'ü erkek, 169'u kadın iken 5 vakıf ise erkek ve kadınların birlikteliği ile kurulmuştur. Bunların yanı sıra bir vakfı birden fazla erkek ya da kadının birleşerek kurduğu örnekler de mevcuttur. Vakfedilen meblağların 1.000.000 kuruş ile 300 kuruş bandındaki genişliğinden hareketle vakıf kurumunun kapsayıcılığı sayesinde toplumun neredeyse tamamını etkileyebildiği anlaşılmaktadır. Tarihle kurulacak diyalog için oldukça önemli olan bu veriler sayesinde bir yandan toplumsal bellek inşa edilirken diğer yandan kapsayıcı bir anlatı oluşturmak mümkündür. Sayısallaştırılabilen tespitlerin genel çerçevesini görebilmek adına ekteki Tablo 1 oluşturulmuştur.

Para vakıfları hizmetlerinin sürdürülebilir kılınması gelir elde edilmesine, gelir elde edilmesinin de yönetim ve denetimin yanı sıra nema oranlarına bağlı olduğu tespit edilmiştir. Oranlar dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak %10-12-15 bandında hareket etmiştir. Oran belirtilmediğinde dönemin resmi oranlarının uygulandığı, düşük oran verildiğinde ise mütevellinin bunun üzerine çıkamadığı bilinmektedir. İlk defa karşılaşılan bir uygulamada; Mahmut Paşa Mahkemesi'nde iki vakıfta alışıla geldiği üzere tek oran yerine %15-10-12 oranları beraber verilerek vakfın değişen piyasa koşullarına uyumu sağlanmıştır. Üç oran birden verilmesi; bir nevi oran verilmeyen vakıflar gibi mütevelliyeye hareket kabiliyeti sağlayarak vakıf hizmetlerinin devamına yönelik uygulamalardır.

İstanbul Kadı Sicilleri Mahkemeleri'ndeki vakfiyelerden hareketle yapılacak yeni araştırmalarda 20. yüzyıl verisinin fazla olduğu mahkemelere yönelmesi önem taşımaktadır. Makale çerçevesinde test edilmeye çalışılan hipotezler ve eklenecek farklı hipotezlerle kurgulanacak yeni araştırmaların geçmiş araştırmalarla harmanlanması sayesinde vakıfların iktisadi anlatılardaki yeri ve öneminin daha iyi belirleneceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ev. Defter nr. 22632.

Mahmut Paşa Mahkemesi Kadı Sicilleri no: 14, 15, 17, 29, 43, 57, 61, 68, 86, 94, 122, 134, 138, 142, 145, 148, 149, 153, 156, 159, 160, 162, 166, 184, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 201, 204, 227, 232, 241.

İstanbul Mahkemesi Kadı Sicilleri no: 154.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Altay, Bora (2024). "Philanthropy in Ottoman Rumelia: Cash Waqfs from Four Provinces". *Islamic Financial Institutions from the Early Modern Period to the 20th Century*. Cham: Palgrave Macmillan. 97-110.

Aydın, Bilgin ve İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız (2016). *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*. İSAM Yayınları, İstanbul.

Baskıcı, Murat (2002). "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası 1860-1918". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (C.57, S.4), Ankara, 3-33.

Başol, Samettin (2023). "XVII. Yüzyıl Bursa'sında Halka Yemek Dağıtım Hizmetleri [Vakfiye ve Vasiyetnameler İşliğinde]". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (S. 16), 145-172.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve Islahatı Fikhiyye Kamusu*, C.4., Bilmen Yayınevi, İstanbul [t.y.].

Ceylan, M. Akif (2013). "Manisa'da Tarihi Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (C.11, Sayı 3), Manisa, 22-61.

Çağlar, İ. Mümin ve Abdullah Doğtekin (2022). "Manisa Para Vakıfları [1867-1912]". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (S. 14), 1-28.

Çelik, Yüksel (2012). "Tulumbacı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 41), s. 369-371,

Gürsoy, Çiğdem (2015). *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul.

Gürsoy, Çiğdem ve Özdeğer, Mehtap (2022). "Ebediyete Bağış: Balat Şer'iyeye Sicillerinde Para Vakfı Kayıtları (1555-1838)". *Bellekten*, (C. 86, S. 306), Ankara, 567-601.

Demirtaş, Necati (2014). *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (1674-1686)*. C.1. İstanbul, Kubbealtı Yayınları.

Kaya, Süleyman ve M. Emin Durmuş (2023). "Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı ve Kayık İşletmesi". *Tarih Dergisi*, (S. 79), 89-118.

Korkut, Cem (2024). "Effects of Cash Waqfs on Sustainable Economic Development in the Balkans During the Early Modern Period". *Islamic Financial Institutions from the Early Modern Period to the 20th Century*. Cham: Palgrave Macmillan. 79-97.

Shiller, Robert J. (2021). *Anlatı İktisadi*. Albaraka Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Mehmet (2022). *İstanbul Şer'iyeye Sicillerinde 20 No'lu Muhasebe Defterine Göre Para Vakıfları (1693-1697)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldırım, Mehmet (2023). "Nakdi Sermaye Aktarımı ve Borçlu Portföyü Açısından Para Vakıfları: İstanbul Örneği (1710-1715)". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (C.13, S. 25), 136-154.

**Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi:
Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)**

Ek 1: Tablo 1. Davutpaşa-Evkaf Muhasebeciliği-Yeniköy-Balat-Mahmut Paşa Mahkemeleri Verileri (1491-1914)

	Davutpaşa Mahkemesi	Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi	Yeniköy Mahkemesi	Balat Mahkemesi	Mahmut Paşa Mahkemesi
Tarih	1634-1911	1491-1828	1591-1883	1555-1838	1834-1914
Vakıf sayısı	203	109	59	55	48
Vakfedilen meblağ	465.056 kuruş	105.523 kuruş	91.127 kuruş	112.835 kuruş	1.322.835 kuruş
Toplam	2.097.376 kuruş				
Vakıf başına ort.^{11*}	2.291 kuruş	968 kuruş	1.544 kuruş	2.051 kuruş	27.559 kuruş
5 Mahkeme ort.^{12**}	6.882 kuruş				
Avarız	111	38	27	20	24
Şahıs	70	52	12	31	21
Esnaf	17	14	-	-	3
Yeniçeri Sandığı	2	-	2	-	-
Evlalık	3	5	-	2	-
Belirsiz			18	2	-
Toplam	203	109	59	55^{13***}	48
Kadın	98	24	21	15	11
Erkek	105	85	38	35	37
Vasiyet	13	22	7	10	3
Vakfa Zam	9	8	2	-	3
Muaccelle neması	4	10	1	2	1

Kaynak: İMŞSA, *Evkaf Muhasebeciliği, Davutpaşa, Yeniköy, Balat ve Mahmut Paşa Mahkemeleri*

11 *Vakıf başına ortalama vakfedilen meblağ

12 ** Beş mahkemede vakıf başına ortalama vakfedilen meblağ

13 *** Beş vakıf kadın-erkek bir arada kurulmuştur

